

BİDGE Yayınları

Kırsaldan Tarlaya Tarımsal Ekonomi İzdüşümleri

Editör: OSMAN KARKACIER

ISBN: 978-625-8989-63-2

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 2026-06-25

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Tarım kırsal kesim faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Tarımsal faaliyetlerdeki gelişmeler kırsalın kalkınmasında doğrudan rol oynar. Bu kitap bölümlerinde farklı tarımsal teknik ekonomik ve yapısal gelişmelerin tarıma ve dolayısıyla kırsala yansımalarından bazı kesitler verilmiştir.

Kırsalda çalışan kadın, işgücüne büyük katkı sağlamakta olup sadece işgücü ile sınırlı kalmayıp girişimci ve teknoloji geliştirici olarak da katkısı büyüktür. Kırsalda kadın bölümlerimizden birinde yapıcı örnekler yer vermektedir. Tarladan başlayıp sofralarımıza kadar uzanan süreç yapılmış farklı çalışmaları özetleyerek kitabımda yer almıştır. Coğrafi işaretleme ve zeytinyağı konusu yer almaktadır. Tarihi açıdan kırsal toplum dönüşüm ve AB uyum süreci detaylı çalışmaların özeti bir diğer işlenen konumuzdur.

Çalışmanın kırsal kesim insanına tarım sektörünü ve bilim camiasına fayda sağlaması dileklerimizle belirtiriz.

Prof. Dr. Osman Karkacier

İÇİNDEKİLER

“TARLADAN ÇATALA” AKADEMİK İZDÜŞÜM:
TÜRKİYE'DE TARIM EKONOMİSİ ALANINDAKİ YÜKSEK
LİSANS TEZLERİNİN GIDA ARZ ZİNCİRİ EKSENİNDE
ÇÖZÜMLEMESİ 1

FİGEN YALÇIN, NEVİN DEMİRBAŞ

COĞRAFİ İŞARETLİ ZEYTİNYAĞLARININ
SOSYO-EKONOMİK KATKILARINA YÖNELİK BİR
LİTERATÜR ARAŞTIRMASI 21

FİGEN YALÇIN, NEVİN DEMİRBAŞ

TÜRKİYE'DE KIRSAL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜNDE
TARİHSEL PERSPEKTİF VE AVRUPA BİRLİĞİ KIRSAL
KALKINMA POLİTİKALARININ ETKİSİ 49

ANIL MÜGE SEYREKBASAN, BÜLENT GÜLÇUBUK

BÖLÜM 1

“TARLADAN ÇATALA” AKADEMİK İZDÜŞÜM: TÜRKİYE'DE TARIM EKONOMİSİ ALANINDAKİ YÜKSEK LİSANS TEZLERİNİN GIDA ARZ ZİNCİRİ EKSENİNDE ÇÖZÜMLEMESİ

FİGEN YALÇIN¹
NEVİN DEMİRBAŞ²

GİRİŞ

Tarım sektörü ile organik bağı son derece güçlü olan gıda sektörü, tarım sektörü ile birlikte, ülkelerin stratejik konu öncelikleri arasında yer almaktadır. Beslenme ihtiyacının insani bir zorunluluk olması, tarımsal üretimden sofraya uzanan sürecin kusursuz bir şekilde organize edilmesini ve tedarik zinciri entegrasyonunun derinlemesine analizini gerektirmektedir. Bu bağlamda gıda arz zinciri, tarımsal girdilerin temininden başlayarak birincil üretim, işleme, depolama, lojistik ve pazarlama aşamalarını kapsayan, ürünün nihai tüketiciye ulaştırılmasının yanı sıra atık yönetimi ve geri dönüşüm süreçlerini de barındıran oldukça dinamik bir sistemdir (Taşcıoğlu vd., 2021).

¹ Zir. Müh., Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Orcid: 0009-0003-0322-7956.

² Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Orcid: 0000-0002-0541-1437.

Modern dünyada gıda sistemleri, ürünleri küresel ölçekte toplayıp dağıtan ve üreticiler ile tüketicileri binlerce kilometre uzaklıktan birbirine bağlayan devasa ağlara dönüşmüştür (Li Wang et al., 2014). Ancak ulaşılan bu küresel entegrasyona rağmen gıda tedarik zincirlerinin yönetimi; iklime dayalı üretim belirsizlikleri, fiyat dalgalanmaları, gıda israfı ve sosyo-ekonomik krizlerin lojistik süreçlere etkileri nedeniyle son derece karmaşık bir nitelik taşımaktadır (Demirbaş, 2023a). Türkiye gibi tarımsal potansiyeli yüksek ülkelerde bu zincirin etkin bir biçimde çalışması, gıda güvencesinin tesisi ve fiyat istikrarının korunması açısından hayati öneme sahiptir (Çobanoğlu vd., 2022). Nitekim Türkiye özelinde, düşük koordinasyonlu ve uzun dağıtım kanallarından oluşan gıda arz zincirinin mevcut karmaşık yapısı, olası risklerin bertaraf edilmesini ve hedeflenen sürdürülebilirlik konumuna gelmesini geciktirmekte, ayrıca tüketiciye sunulan ürün kalitesini de düşürebilmektedir (Yılmaz ve Yılmaz, 2017; Savaş, 2022).

Son yıllarda COVID-19 Pandemisi ile daha da belirginleşen küresel tedarik kırılğanlıkları, gıda temininde ve fiyatlarında ciddi artışlara neden olmuştur (Soğancılar vd., 2022). Pandemi ve savaş gibi küresel krizlerin fiyatlar üzerindeki sarsıcı etkisi dünya genelinde bir süreliğine hissedilip; dengelense de enflasyonist baskılar ve maliyet artışları devam edebilmektedir (Bozkurt ve Çamoğlu, 2025). Küresel ve ulusal boyutta arz-talep dengesinin bozulması, tarım-gıda işletmelerini yalnızca ürün kalitesi ve hijyen açısından değil; risk yönetimi, kriz senaryolarına hazırlık ve kurumsal sürdürülebilirlik gibi çok boyutlu açılardan stratejiler geliştirmek zorunda bırakmaktadır (Çoruh, 2025). Gerekli önlemlerin alınması konusundaki bu artan duyarlılık, işletmelerin operasyonel faaliyetlerini yeniden yapılandırması üzerinde baskı kurmakta ve arz zincirindeki aktörlerin yoğun bir rekabet içerisine girmelerini de gerektirmektedir (Taşdoğan, 2019).

Gıda arz zincirlerinde yaşanan tüm bu yapısal, ekonomik ve lojistik sorunların tespiti ile çözüm yollarının üretilmesi noktasında, akademik düzeyde üretilen yüksek lisans tezlerinin sektörel politikalara entegrasyonu son derece önemlidir. Türkiye’de Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dallarında oluşan mevcut akademik birikim; sistemin salt ekonomik analizini yapmanın ötesine geçerek dijitalleşme, izlenebilirlik, maliyet optimizasyonu ve blok zincir gibi yenilikçi teknolojilerin sektöre entegrasyonunu da geniş bir yelpazede irdelemektedir. Bu güçlü akademik altyapının bilimsel üretim ve çıktılarında hareketle tasarlanan bu çalışma, 2023-2025 yılları arasında tamamlanan yüksek lisans tezlerinin gıda arz zinciri perspektifinden sistematik bir çözümlenmesini gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın kapsamı doğrultusunda; Tarım Ekonomisi alanındaki yüksek lisans tezlerinin gıda arz zincirinin hangi halkalarına (üretim, işleme, dağıtım, depolama, tüketim) yoğunlaştığının belirlenmesi, bölgesel dinamiklere dayalı sektörel uzmanlaşma eğilimlerinin tespit edilmesi, akademi-sanayi entegrasyonundaki yapısal boşlukların ortaya konulması ve güncel metodolojik tercihlerin (veri toplama ve analiz teknikleri) sınıflandırılarak değerlendirilmesi hedeflenmektedir.

Çalışmanın ana materyali, YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanı üzerinden filtrelenen ve 2023-2025 yıllarını kapsayan son üç yıllık döneme ait 261 adet yüksek lisans tezinden oluşmaktadır. Çalışma kapsamında, Türkiye’de aktif olan 23 Tarım Ekonomisi Bölümü’nün 18’inde tamamlanan çalışmalara erişim sağlanmıştır. Araştırmada herhangi bir örnekleme yöntemine başvurulmamış; belirlenen kriterlere uygun tüm tezlere ulaşılarak tamsayım yöntemi (n=261) uygulanmıştır. Erişilen yüksek lisans tezleri bilimsel katkı ve metodolojik derinliklerini belirlemek amacıyla iki aşamalı bir sınıflandırma ile incelenmiştir.

Tematik Sınıflandırma: Tez konuları, gıda arz zincirinin aşamaları dikkate alınarak; "Girdi Tedariki ve Birincil Üretim",

"Gıda İşleme ve Değer Zinciri", "Pazarlama, Lojistik ve Kooperatifçilik" ile "Tüketici Davranışları ve Nihai Tüketici" olmak üzere dört ana tema altında yapılandırılmıştır.

Metodolojik Sınıflandırma: Tezler; kullanılan veri toplama yöntemleri ve verilerin analizinde uygulanan yöntemlere göre gruplandırılmıştır. Tezlere ilişkin; üniversite, yıl, konu ve uygulanan yöntemler gibi temel bilgiler, sistematik bir yapı ile içerik analizine uygun şekilde kategorize edilerek Microsoft Excel'de dijital bir veri tabanı haline getirilmiştir. Excel bünyesindeki dinamik veri analiz araçları kullanılarak, tezlerin tematik dağılımları ve üniversitelerin çalışma yoğunlukları hesaplanmıştır. Bu sayede gıda arz zinciri alanındaki Tarım Ekonomisi yüksek lisans tezleri için genel eğilimler sayısal olarak ortaya konulmuştur. Elde edilen istatistiksel sonuçlar; bulguların daha net anlaşılabilmesi ve kategoriler arası farklılıkların somutlaştırılması amacıyla çizelge ve grafiklere dönüştürülmüştür. Hazırlanan bu çizelge ve grafikler, araştırmada mevcut durum ile literatürdeki eksiklikleri karşılaştırmak için temel analiz aracı olarak kullanılmıştır. İçerik analizi ve karşılaştırmalı değerlendirme tekniklerinin kullanıldığı bu yöntemsel yaklaşımla, Türkiye'deki Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dallarında gıda arz zinciri alanındaki yüksek lisans tezlerinin gıda sistemlerine yönelik bilimsel katkısı ve metodolojik derinliği analiz edilmiştir. Araştırmanın kavramsal çerçevesinin oluşturulmasında ise; "gıda arz zinciri", "gıda tedarik zinciri" ve "gıda ve izlenebilirlik" anahtar kelimeleri temel alınmıştır. Bu kapsamda Google Scholar, DergiPark ve TR Dizin gibi akademik ağlar üzerinden tam metin erişimi sağlanan makaleler, resmi kurum raporları ve güncel istatistiksel veriler bütünlük bir yaklaşımla sentezlenmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Gıda Arz Zincirinin Kökeni ve Genel Tanımı

Ekonomi literatüründe gıda arz zinciri kavramının temelleri, İkinci Dünya Savaşı sonrasında istatistiki yöntemlerin gelişimi ve girdi-çıkıtı tablolarının analiziyle birlikte ekonomik sistemlerde bütünselliğin gözetilmeye başlandığı döneme dayanmaktadır (Giray ve Tarakçioğlu, 2016). Güncel akademik perspektifte tedarik/arz zinciri; bir ürünün birincil üretimden başlayarak, tüketiciye ulaşması ve geri dönüşümünü de kapsayan tedarikçi, üretici, distribütör, perakendeci ve lojistik aktörlerden oluşan organik bir bütün olarak tanımlanmaktadır (Erol ve Serin, 2015). Tarım sektörü ve gıda sanayii için bu yapı; hammadde tedariki ile ara ve nihai ürünlerin üretimini kontrol eden, bilginin ve sermayenin akışını sağlayarak tüketici iş birlikleri yoluyla ürünleri dağıtan fonksiyonel bir ağ niteliği taşımaktadır (Kan ve Kan, 2021). Bununla birlikte, gıda arz zinciri ürün raf ömrünün kısalığı, sağlık risklerinin yüksekliği ve çabuk bozulabilen doğası gereği diğer endüstriyel tedarik zincirlerinden kesin çizgilerle ayrılmakta olup; süreç akışının hatasız ilerlemesini zorunlu kılan özellikler taşımaktadır (Özceylan, 2021; Taşcıoğlu vd., 2021; Zengin vd., 2024).

Bu kritik gerekliliklerin yarattığı rekabetçi ortamda süreç hatasını minimize ederek firmaların maliyetlerini düşürmek, kârlılık oranlarını optimize etmek ve nihai müşteri memnuniyetini en üst düzeye çıkarmak amacıyla çok boyutlu stratejiler geliştirmek, gıda arz zinciri yönetimi ile mümkün olabilmektedir (Tümenbatur vd., 2022).

Gıda Arz Zincirinin İşleyişi ve Aşamaları

Modern gıda arz zincirleri, seri üretimle karakterize edilen endüstrileşmiş süreçler bütünü olup; "tarladan çatala" terminolojisiyle ifade edilmektedir (Bekmezci, 2021). Bu zincir

tarım ürünlerinin birincil üretimden başlayarak, toplanması, işlenmesi, dağıtımı, atık bertarafı ve tüketimine kadar uzanan bir sürece karşılık gelmektedir (Demirbaş, 2023b). Gıdanın insan beslenmesi için zorunlu ve çabuk bozulabilir olması gıda arz zincirinin söz konusu uzun yapısının sistematik, düzenli ve etkin işlemesi gerekliliğini öne çıkarmaktadır. Zincirin işleyişinde, tüketiciden tedarikçiye doğru hareket eden "bilgi akışı" ile üretime entegre olarak tüketiciye yönelen "materyal akışı" eş zamanlı olarak yönetilmek zorundadır (Taşcıoğlu vd., 2021). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, küçük hacimli ürünlerin çok sayıdaki küçük ölçekli üreticiden etkin bir şekilde toplanması ve depolanması, zincirin işleyişindeki en büyük operasyonel zorluklardan biri olarak gösterilmektedir (Adanacıoğlu vd., 2018). Bununla birlikte, COVID-19 Pandemisi ve günümüzde halen devam eden savaşlar gibi küresel krizler, küresel gıda sisteminde arz ve talep dengesini bozarak tedarik zincirlerinde esnekliğin ve mesafenin önemini sürekli hatırlatmaktadır (Soğancılar vd., 2022).

Alternatif Gıda Ağları ve Kısa Gıda Arz /Tedarik Zincirleri

Uzun, karmaşık ve endüstriyel gıda sistemlerinin yarattığı ekonomik ve çevresel maliyetlere karşı sürdürülebilir bir yanıt olarak "Alternatif Gıda Ağları" (AGA) ve "Kısa Gıda Tedarik Zincirleri" (KGTZ) kavramları literatürde önem kazanmıştır. Topluluk Destekli Tarım (TDT) ve satın alma kulüpleri vb. oluşumları kapsayan AGA'lar üreticilerle tüketiciler arasında yerel dayanışma temelli iş birlikleri olarak değerlendirilmektedir (Karakaya Ayalp, 2021). Tüketicileri endüstriyel sistemlerden kaynağa daha yakın olduğu yerel bir sisteme yönlendiren AGA'lar, gıdaya kalite ve güvenle ulaşmayı amaçlayan sistemlerdir (Demirbaş, 2023b). Bu amaca ulaşmak için geliştirilen stratejilerin en somut örneklerinden biri ise gıda arz (tedarik) zincirlerini kısaltmaktır. Nitekim AGA'ların bir türü olan KGTZ modelleri; işleyiciler, tüketiciler ve yerel ekonomik iş birlikleri arasında sınırlı

sayıda ekonomik operatör içeren, "güvenilir ve kaliteli" gıda dolaşımına odaklanan yapılar olarak ifade edilebilir (Demirbaş, 2023a). Ancak üreticinin satış ve dağıtım maliyetleri, lojistik düzenleme zorlukları, yüksek operasyonel fiyatlar ve ürün çeşitliliğindeki sınırlılıklar KGTZ'lerin uygulanmasını zorlaştırmaktadır (Demirbaş, 2023a). Bu nedenle, yerel ve bölgesel ekonomiler için alternatif bir model olarak değerlendirilen KGTZ'ler sosyal açıdan olumlu etkilere sahip olsa da kapasite ve verimlilik kısıtları nedeniyle gıda sistemlerinin sürdürülebilirliğini sağlamada tek başına yeterli görülmemektedir. (Kolay ve Başaran Algöz, 2023). Yapısal özellikleri gereği bu modeller, mevcut endüstriyel sistemi bütünüyle ikame etmek yerine, bilinçli tüketici taleplerini karşılayabildiği oranda tamamlayıcı bir alternatif olarak varlığını sürdürmektedir (Demirbaş, 2023b).

Gıda Arz Zincirinde Sürdürülebilirlik: Gıda Kayıp ve İsrafının Yönetimi

Gıda arz zincirinin verimliliği ve sürdürülebilirliği üzerindeki en büyük engellerden biri, süreç boyunca meydana gelen miktar ve kalite azalışlarıdır. Literatürde gıda kaybı ve israfı kavramları, gerçekleştikleri aşamalar ve nedenleri bakımından kesin çizgilerle ayrılmaktadır. Gıda kaybı; tarladan sofraya uzanan gıda arz (tedarik) zinciri boyunca meydana gelen ve tüketici davranışlarından kaynaklanan eksilmeleri içermeyen, üretim ve lojistik odaklı nicel ve nitel düşüşleri temsil etmektedir (Demirbaş, 2019; Dilekoğlu ve Ateş, 2022). Buna karşın gıda israfı, gıdanın perakende ve nihai tüketim aşamasında, tüketilmeden atılmasıyla sonuçlanan süreci ifade etmektedir (Demirbaş, 2018).

Küresel ölçekte üretilen gıdanın yaklaşık üçte biri tarladan sofraya ulaşana kadar ziyan olurken, arz zincirindeki yapısal aksaklıklar ve operasyonel verimsizlikler nedeniyle bu kaybın %13-14'lük kısmının hasat sonrası ile perakende öncesi aşamalarda

gerçekleştiği bildirilmektedir (Taglioni et al., 2023). Birleşmiş Milletler nezdinde yürütülen izleme süreçlerinde, zincirin tarladan perakendeye kadar olan kısmındaki "Gıda Kaybı Endeksi" ile hane halkı ve servis aşamalarındaki "Gıda İsrافی Endeksi" küresel gıda güvencesini tehdit eden temel göstergeler olarak öne çıkmaktadır (UNEP, 2024). Söz konusu veriler, literatürde döngüsel ekonomi modellerinin ve yeşil tedarik zinciri yönetimi yaklaşımlarının akademik bir gereklilikten öte stratejik bir zorunluluk haline geldiğini kanıtlar niteliktedir (Demirer, 2021; Taglioni et al., 2023).

Gıda Arz Zincirinde İzlenebilirlik ve Blok Zincir Teknolojisi

Avrupa Parlamentosu ve Konseyi'nin 28 Ocak 2002 tarihli, gıda hukukunun genel ilkelerini ve gerekliliklerini belirleyen, Avrupa Gıda Güvenliği Otoritesini kuran ve gıda güvenliği konularında usulleri düzenleyen 178/2002 sayılı (EC) Yönetmeliğine göre izlenebilirlik, "bir gıdanın, yemin, gıda üreten hayvanın veya gıdaya veya yeme dahil edilmesi amaçlanan veya beklenen maddenin, üretim, işleme ve dağıtımın tüm aşamalarında izlenebilmesi ve takip edilebilmesi" anlamına gelmektedir (EU Official Journal, 2002). Gıda izlenebilirliği, üretimin her aşamasında süreçlerin, kişilerin ve ürüne eklenen içeriklerin takip altına alınmasını sağlayan temel bir kalite kontrol mekanizmasıdır (Doğu ve Şireli, 2015; Kantaroğlu ve Demirbaş, 2019). Geleneksel tedarik zinciri modellerinde, çok sayıda aracının bulunması ve izlenebilir bir veri yapısının olmaması nedeniyle şeffaflık ve güven eksikliği yaşanmakta, dijital verilerin manipüle edilme riski sistemin güvenilirliğini azaltmaktadır (Kılıç, 2023). Bu noktada blok zincir (blockchain) teknolojisi; zaman damgalı işlemleri değişmez bir şekilde depolayan, merkezi olmayan yapısıyla bilgi asimetrisini azaltan ve aracı kurumları devreden çıkararak maliyetleri düşüren yenilikçi bir paradigma sunmaktadır (Gökoğlan ve Atalan, 2022; Güneş 2022). Ayrıca blok zincir teknolojisi, gıda atıklarının takibi ve geri dönüşüm süreçlerinin şeffaf yönetimi ile

"döngüsel gıda tedarik zinciri" hedeflerine ulaşılmasında da optimum bir çözüm olarak kabul edilmektedir (Şenkayas, 2022). Yine, tüketicilerin ürün geçmişine dair daha fazla bilgi talep etmesinin, zincirin tüm halkalarında blok zincir entegrasyonunu zorunlu kılan bir domino etkisi yaratacağı da düşünülmektedir (Koc, 2020).

Türkiye’de Gıda Arz Zincirinin Yapısı

Türkiye’de tarım-gıda arz (tedarik) zinciri genellikle; "üretici-toplayıcı-tüccar/komisyoncu-nakliyeci-toptancı-depo-perakendeci-tüketici" şeklinde uzun ve çok aktörlü bir hiyerarşide yapılanmıştır (Demirer, 2021). Bu düşük koordinasyonlu ve uzun dağıtım kanalları, ürünlerin nihai tüketiciye ulaşana kadar kalitesinin düşmesine neden olmakla kalmayıp; eklenen kâr marjları sebebiyle fiyatların katlanarak artmasına yol açmaktadır (Savaş, 2022; Demir, 2025). Özellikle küçük ölçekli aile işletmeleri tarafından üretilen sebze, meyve ve süt ürünlerinde aracılık sistemi yüzünden fiyatlar üç ila dört katına çıkmakta; bu durum hem üretici gelirini baskılamakta hem de tüketiciyi mağdur eden "çift yönlü bir eşitsizlik" yaratmaktadır (Demir, 2025). Bu açıdan, zaman içinde yapılan mevzuat düzenlemelerinin ve bu düzenlemelere ilişkin denetleme süreçlerinin çalıştırılması önemli olarak değerlendirilmektedir. Yine son yıllarda Türkiye’de de gelişen KGTZ’ler gıda arz zincirlerine önemli yapısal katkılar sağlamaktadır.

BULGULAR

Araştırma kapsamında incelenen yüksek lisans tezleri, gıda arz zincirinin yapısal işleyişine uygun olarak "Girdi Tedariki ve Birincil Üretim", "Gıda İşleme ve Değer Zinciri", "Pazarlama, Lojistik ve Kooperatifçilik" ile "Tüketici Davranışları ve Nihai Tüketici" şeklinde dört ana temada üniversitelere göre sınıflandırılmıştır. İncelenen yüksek lisans tezlerinin üniversitelere

göre dağılımı, kurumların buldukları coğrafi bölgelerin tarımsal dinamikleriyle örtüşen sektörel uzmanlaşma farklılıkları sergilemektedir (Çizelge 1). Girdi tedariki ve birincil üretim odaklı çalışmalarda On Dokuz Mayıs (10 tez), Atatürk (10 tez) ve Harran (9 tez) Üniversiteleri öndedir. Bu durumun, Orta Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki yoğun tarımsal faaliyetlerin ve iklim-maliyet hassasiyetlerinin araştırma konularına yansıdığı düşünülmektedir. Çukurova (9 tez), Tekirdağ Namık Kemal (8 tez), Ankara (7 tez), Bursa Uludağ (7) ve Akdeniz (7) Üniversiteleri; kooperatifçilik, toptancı hal sistemleri ve ihracat politikaları gibi pazarlama-lojistik konularında yoğunlaşarak arz zincirinin ara halkalarında ihtisaslaşma göstermiştir. Selçuk (8 tez) ve Bursa Uludağ (7 tez) Üniversitelerinde ise organik gıda algısı ve gıda güvenliği alanında daha fazla yüksek lisans tezi yapıldığı görülmektedir.

Çizelge 1. Türkiye'deki Üniversitelerin Gıda Arz Zinciri Temalarına Göre Yüksek Lisans Tez Dağılımları

Üniversite	Girdi Tedariki ve Birincil Üretim	Gıda İşleme ve Değer Zinciri	Pazarlama, Lojistik ve Kooperatifçilik	Tüketici Davranışları ve Nihai Tüketici	Toplam
Selçuk Üniversitesi	7	3	8	8	26
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	10	4	5	4	23
Uludağ Üniversitesi	6	2	7	7	22
Harran Üniversitesi	9	2	5	4	20
Ankara Üniversitesi	8	0	7	3	18
Çukurova Üniversitesi	5	2	9	1	17

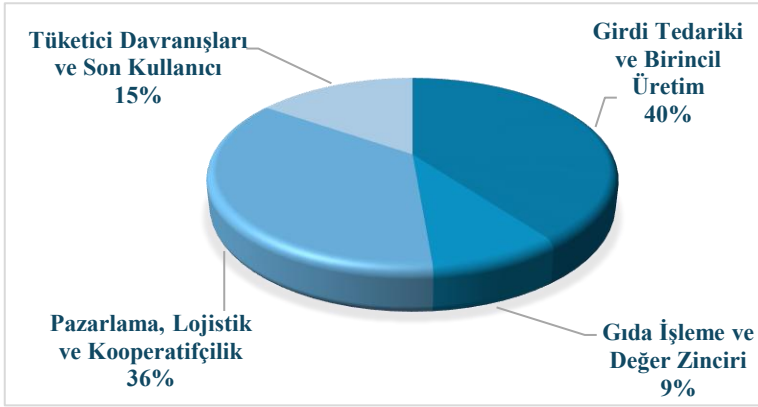
Üniversite	Girdi Tedariki ve Birincil Üretim	Gıda İşleme ve Değer Zinciri	Pazarlama, Lojistik ve Kooperatifçilik	Tüketici Davranışları ve Nihai Tüketici	Toplam
Atatürk Üniversitesi	10	1	4	1	16
Adnan Menderes Üniversitesi	4	1	6	3	14
Ege Üniversitesi	5	0	6	2	13
Namık Kemal Üniversitesi	1	1	8	3	13
Akdeniz Üniversitesi	4	1	7	0	12
Sütçü İmam Üniversitesi	6	2	3	1	12
Gaziosmanpaşa Üniversitesi	7	0	3	2	12
Ahi Evran Üniversitesi	2	1	5	3	11
Onsekiz Mart Üniversitesi	3	2	6	0	11
Isparta Uygulamalı Bilimler Üniv.	5	1	2	0	8
Iğdır Üniversitesi	3	0	4	0	7
Mustafa Kemal Üniversitesi	3	0	3	0	6
Toplam	104	23	94	40	261

Kaynak: YÖKTEZ Ulusal Tez Merkezi, 2025.

Yüksek lisans tez konularının gıda arz zincirinin başlangıç halkası olan "Girdi Tedariki ve Birincil Üretim" aşamasında

belirgin bir şekilde yoğunlaştığı görülmektedir (Grafik 1). İncelenen toplam 261 tezin 104'ü (%40,0), tarımsal girdilerin kullanımı, üretim maliyetleri, tarım sigortası ve üretici verimliliği gibi doğrudan birincil üretim dinamiklerine odaklanmıştır. Bu durum, Türkiye'nin tarımsal yapısındaki yüksek girdi maliyetleri, iklimsel riskler ve finansman baskılarının, akademi tarafından en öncelikli araştırma problemi olarak ele alındığını göstermektedir (Grafik 1). Arz zincirinin piyasa dinamiklerini oluşturan "Pazarlama, Lojistik ve Kooperatifçilik" teması ise 94 tez (%36,0) ile Tarım Ekonomisi alanındaki yüksek lisans tezlerinde en çok çalışılan ikinci tema konumundadır. Üretici örgütlenmeleri, pazarlama marjları ve tarım ürünleri dış ticaretini kapsayan bu yüksek oran, ürünlerin tarladan tüketiciye ulaşana kadar geçen süreçteki fiyat geçişkenliğine, aracı sayısının maliyetlere etkisine ve kooperatifleşme konusuna verilen akademik öneme işaret etmektedir. Zincirin son halkasını oluşturan "Tüketici Davranışları ve Nihai Tüketici" aşaması 40 tez (%15,0) ile temsil edilirken; ürünlerin raf ömrünü uzatan ve tarımsal hasılaya doğrudan katma değer sağlayan "Gıda İşleme ve Değer Zinciri" (sanayi, ambalaj, atık yönetimi ve döngüsel ekonomi) sadece 23 çalışmayla (%9,0) literatürdeki en az çalışılan alanı oluşturmaktadır. Bu durum yüksek lisans tezlerinin daha çok "üretim-pazarlama" ekseninde kümelenildiğini, tarım sektörünün gıda sanayiine entegrasyonu, hasat sonrası lojistik kayıpları ve soğuk zincir ekonomisi konularına daha az ilginin olduğunu göstermektedir.

Grafik 1. Türkiye’de Tarım Ekonomisi Alanındaki Yüksek Lisans Tezlerinin Gıda Arz Zinciri Temalarına Göre Dağılımı

Çalışma kapsamında ulaşılan 261 yüksek lisans tezinin metodolojik altyapıları, detaylı bir içerik analizine tabi tutularak sistematik bir biçimde sınıflandırılmıştır. Tezlerin "Yöntem" bölümlerinde belirtilen veri analitiği teknikleri ve araştırma desenleri, literatürdeki metodolojik sınıflandırmalar ve analizlerin karmaşıklık düzeyleri dikkate alınarak üç ana kategoriye indirgenmiştir. Bu doğrultuda çalışmalar yöntemleri açısından "Temel Betimsel ve Ekonomik Yöntemler", "İleri Düzey Ekonometrik ve Sayısal Modeller" ve "Nitel, Stratejik ve Karma Yöntemler" alt başlıkları altında değerlendirilmiştir. Sınıflandırma sürecinde metodolojik çakışmaları önlemek amacıyla hiyerarşik bir yaklaşım benimsenmiş; bir tezde hem tanımlayıcı istatistiklerin hem de ileri düzey bir ekonometrik modelin bir arada kullanıldığı durumlarda, çalışmanın asıl bilimsel ağırlığını yansıtan "ileri düzey model" temel alınarak sınıflandırılmıştır (Çizelge 2).

Tezler metodolojik olarak incelendiğinde; büyük çoğunluğunun (%62,84) yöntem olarak temel betimsel istatistikler ve standart maliyet hesaplamalarından yararlanılarak hazırlandığı görülmektedir (Çizelge 2). Tezlerde, üretici ve tüketici kararlarının nedenselliklerini modelleyen, gelecek döneme ait simülasyonlar ve

çok kriterli karar destek sistemleri sunan ileri düzey ekonometrik/sayısal modellerin kullanım oranı ise %27,20'de kalarak, Tarım Ekonomisi literatüründe daha fazla derinlemesine nicel analizlere ve tahminleme metotlarına ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. "Nitel, Stratejik ve Karma Yöntemler "in sadece 26 çalışmada kullanıldığı ve %9,96'lık oranla literatürde en az tercih edilen metodolojik yaklaşım olduğu tespit edilmiştir. Bu oran, Türkiye'de Tarım Ekonomisi yüksek lisans araştırmalarında nicel ve sayısal (kantitatif) veri analizi geleneğinin daha baskın olduğunu göstermektedir.

Çizelge 2. Tarım Ekonomisi Yüksek Lisans Tezlerinde Kullanılan Araştırma Yöntemlerinin Dağılımı

Yöntem Kategorisi	Kullanım Sıklığı (Adet)	Oran (%)	Kapsadığı Alt Yöntemler ve Uygulama Alanları
Temel Betimsel ve Ekonomik Yöntemler	164	62,84	Frekans/yüzde dağılımları, ortalama ve fark testleri (Ki-Kare, T-testi, ANOVA, Mann-Whitney U vb.), Üretim maliyetleri, kârlılık analizleri dış ticaret rekabet endeksleri (AKÜ, RCA vb).
İleri Düzey Ekonometrik ve Sayısal Modeller	71	27,20	Karar analizleri için Çok Değişkenli Regresyon, Lojistik ve Probit Regresyon, ARIMA/ARDL gibi zaman serisi tahminleri ve yapısal çözüm analizleri (Faktör Analizi ve Kümeleme Analizi vb), Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri (AHP/ DEMATEL vb), Veri Zarflama Analizi, Veri Madenciliği, Karar Ağacı (CHAID vb).

Nitel, Stratejik ve Karma Yöntemler	26	9,96	Sadece nicel verilere dayanmayan; derinlemesine mülakatlar, nitel içerik ve tematik analizler, iz sürme (process tracing), SWOT, Delphi Yöntemi, Porter'ın Elmas Modeli ve karma (nicel+nitel) araştırma desenleri.
TOPLAM	261	100	

SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'deki üniversitelerin Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dallarında tamamlanan yüksek lisans tezlerinin gıda arz zinciri perspektifinden incelendiği bu çalışmada, mevcut akademik literatürün tarım-gıda sistemlerine yaklaşımı belirlenmeye çalışılmıştır.

İncelenen tezlerde temel nicel ve betimsel yöntemlerin hâkim olduğu, buna karşın metodolojik çeşitliliğin ve analiz derinliğinin oldukça sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda, yeni araştırmaların; sektörel dinamikleri çözümlen ileri düzey nedensellik/tahminleme modellemelerine ve olguları çok yönlü inceleyen karma yöntemlere yönelmelerinin Tarım Ekonomisi alanına bilimsel katkıyı zenginleştireceği düşünülmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, akademik çıktıların gıda arz zincirlerinin başlangıç ve bitiş noktalarını başarılı bir şekilde analiz ettiği ancak bu iki uç arasındaki köprüyü kuran sanayileşme ve lojistik süreçlerin ekonomik boyutunun literatürde yeterli karşılığı bulamadığı görülmektedir. Gelecekteki akademik çalışmalar için tematik açıdan literatürdeki en büyük boşluk olan hasat sonrası lojistik, soğuk zincir yönetimi ve tarım/gıda depolama ekonomisi konularına daha fazla ağırlık verilmesinin, gıda arz zinciri alanındaki akademik birikimi geliştireceği değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Adanacioğlu, H., Saner, G., & Ağır, H. (2018). Sürdürülebilir Gıda Değer Zinciri Yaklaşımı. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Tarım ve Doğa Dergisi*, 21, s. 221-226.

Bekmezci, M. (2021). Tarım-Gıda Tedarik Zincirinde Depolama. A. O. Dünder (Dü.) içinde, *DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLA TARIM-GIDA TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ SEÇME YAZILAR* (s. 107-124). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bozkurt, H., & Mutlu Çamoğlu, S. (2025). Türkiye’de Gıda Enflasyonu Sorunsalı: Fourier Bootstrap ARDL. *Fiscaoeconomia*, 9(1), s. 372-390.

Çobanoğlu, F., Yılmaz, H. İ., & Yılmaz, S. B. (2022). Türkiye’de Covid-19 Salgınının Gıda Değer Zincirleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Bir Değerlendirme. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 8(1), s. 17-27.

Çoruh, Y. (2025). Gıda Güvenliğinde İşletme Yönetimi: Strateji, Risk ve Tedarik Zinciri Yaklaşımları. *Uluslararası Sosyal Bilimlerde Mükemmellik Arayışı Dergisi*, 9, s. 2-15.

Demir, M. (2025). Kazananı Olmayan Zincir: Tarımda Gelir-Erişim İkilemi, Sosyal Eşitsizlik ve Adil Politikalar. *Alınleri Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), s. 249-265.

Demirbaş, N. (2019). Gıda Arz Zincirindeki Kayıp ve İsrafin Azaltılmasında Ambalajın Önemi ve Gelişmeler. *XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress*, (s. 627-632). Tekirdağ/Türkiye.

Demirbaş, N. (2023a). Kısa Gıda Tedarik Zincirlerinin Avantajları: Gelişmelerini Kısıtlayan Faktörler ve Öneriler. *XIX.*

International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress, (s. 757-763). Filibe/Bulgaristan.

Demirbaş, N. (2023b). Tarım Gıda Sistemlerinde Oyunun Yeni Kurallarına Uyum Açısından Alternatif Gıda Ağları. N. Tapkı (Dü.) içinde, *DÜNYA'DA VE TÜRKİYE'DE SOSYO-DEMOGRAFİK, EKONOMİK VE KÜLTÜREL BOYUTLARI İLE TARIMSAL PAZARLAMA* (First Edition) (s. 81-100). Ankara: IKSAD Yayınevi.

Demirer, Ö. (2021). Tarım-Gıda Tedarik Zincirinde Sürdürülebilirlik. A. O. Dünder, & A. O. Dünder (Dü.) içinde, *DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLA TARIM-GIDA TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ SEÇME YAZILAR* (s. 177-193). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Dilekoğlu, S., & Ateş, E. (2022). Gıda İsrafının Belirleyicileri: Sosyoekonomik Değişkenler Açısından Bir Değerlendirme. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 28(1), s. 41-53.

Doğu, S. Ö., & Şireli, U. T. (2015). Gıdalarda İzlenebilirlik. *Gıda*, 40(5), s. 295-302.

Erol, E. M., & Serin, U. B. (2015). *Küreselleşen Dünyada Tarım Ürünlerinin Arz ve Değer Zincirleri Üzerine Bir Değerlendirme*. AB Uzmanlık Alan Tezi, Tarım ve Orman Bakanlığı, Ankara.

European Parliament and of the Council. (2026). 03 12, 2026 tarihinde Regulation (EC) No 178/2002 of 28 January 2002, Official Journal L 031, p:1-24.

Giray, F. H., & Tarakcıoğlu, M. (2016). Gıda Arz Zinciri: Kavramsal ve Analitik Çerçeve. 12. *Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, (s. 925-934). Isparta.

Gökoğlan, K., & Atalan, İ. (2022). Tarımsal Gıda Ürünlerinin Tedarik Zinciri Yönetimine Blok Zincir Teknolojisinin

Etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), s. 97-112.

Güneş, E. (2022). Tarım ve Gıda Ürünleri Piyasalarında Blok Zinciri Teknolojisi: Uygulama Olanak ve Sınırlılıkları. *Toplum ve Doğa İçin Blokzinciri Sempozyumu*, (s. 77-94). Ankara.

Kan, M., & Kan, A. (2021). Tarım-Gıda Tedarik Zincirinde Kamusal Düzenlemeler. A. O. Dündar (Dü.) içinde, *DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLA TARIM-GIDA TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ SEÇME YAZILAR* (s. 195-226). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Kantaroglu, M., & Demirbaş, N. (2019). Türkiye’de Gıda Güvenliği Açısından Ürün Doğrulama ve Takip Sisteminin (ÜDTS) Değerlendirilmesi. *XI. International Balkan and Near Eastern Social Sciences Congress*, (s. 498-509). Tekirdağ/Türkiye.

Karakaya Ayalp, E. (2021). Alternatif Gıda Ağları ve Türkiye’de Yurttaş Temelli Gıda İnişyatifleri. *İDEALKENT*, 12(33), s. 965-1005.

Kılıç, S. (2023). Geleceğin Tedarik Zinciri Modelinin Bugünden Tartışılması: Çiftçi Dostu Blok Zincir Destekli Tarımsal Gıda Tedarik Zinciri Modeli. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(1), s. 344-367.

Koç, e. (2020). Tedarik Zinciri İzlenebilirliği ve Sürdürülebilirliğinde Yeni Paradigma: Blokzincir. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20, s. 417-438.

Kolay, A., & Başaran Algöz, S. (2023). Kısa Gıda Tedarik Zinciri Türlerinin Sürdürülebilirlik Bağlamında Değerlendirilmesine Yönelik Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, s. 19-35.

Li Wang, X., Chan, H. K., & Manzini, R. (2014). Sustainable Food Supply Chain Management. *International Journal of Production Economics*, 152(6), s. 1–8.

Özceylan, A. (2021). Tarım-Gıda Tedarik Zincirinde Taşımacılık. A. O. Dündar (Dü.) içinde, *DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLA TARIM-GIDA TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ SEÇME YAZILAR* (s. 125-146). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Savaş, S. (2022). *Tarım-Gıda Tedarik Zincirine SCOR Modelinin Uygulanması*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi.

Soğancılar, N., Dereli, Z., & Arı, G. S. (2022). COVID 19 Salgınında Gıda Güvencesi: Gıda Tedarik Zincirlerine Bağlı Etkiler. *Alanya Akademik Bakış*, 6(2), s. 2333-2349.

Şenkayas, H. (2022). Döngüsel Gıda Tedarik Zinciri İçin Blokzincir Kullanımı. *8th International EMI Entrepreneurship & Social Sciences Congress*, (s. 601-619). Aksaray/Türkiye.

Taglioni, C., Rosero Moncayo, J. J., & Fabi, C. (2023). *Food Loss Estimation: SDG 12.3.1a Data and Modelling Approach*. FAO Statistics Working Paper Series, FAO, Rome.

Tarakçıoğlu, M. (2016). Yerel Kalkınma Aracı Olarak Coğrafi İşaretli Gıdalarda Mülkiyet Hakları Korumasının Bölgesellik Etkisi. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, (s. 613-623). Ankara.

Taşcıoğlu, Y., Sayın, C., & Yelboğa, M. M. (2021). Tarım Sektörünün Gıda Tedarik Sistemleri İçindeki Önemi. A. O. Dündar (Dü.) içinde, *DİSİPLİNLER ARASI YAKLAŞIMLA TARIM-GIDA TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ SEÇME YAZILAR* (s. 1-18). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Taşdoğan, B. (2019). Uluslararası Çerçevde Gıda Rejimleri, Çok Uluslu Tarım Gıda Şirketleri ve Sözleşmeli Üreticilik. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), s. 369-383.

Tümenbatur, A., Tanyaş, M, M., & Çakmak, E. (2022). Tarım-Gıda Bütünleşik Tedarik Zinciri Tasarımı: Domates Ürünü Uygulaması. *Beykoz Akademi Dergisi*, 10(1), s. 250-264.

UNEP. (2024). Food Waste Index Report 2024.

Yılmaz, S., & Yılmaz, İ. (2017). Avrupa Birliği Sürecinde Gıda Sektöründe İzlenebilirlik ve Türkiye Uygulamaları. *Nevşehir Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6, s. 243-253.

Zengin, Z. H., Bayarçelik, E. B., & Apak, S. (2024). Gıda Sektöründe Yalın Tedarik Zinciri Yönetimi ile Tedarik Zinciri Yönetimi Arasında Performans Değerlendirmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 19(73), s. 40-61.

BÖLÜM 2

COĞRAFI İŞARETLİ ZEYTİNYAĞLARININ SOSYO-EKONOMİK KATKILARINA YÖNELİK BİR LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

FİGEN YALÇIN¹
NEVİN DEMİRBAŞ²

Giriş

Küreselleşme ve endüstrileşme süreciyle birlikte tarımsal üretim, yalnızca gıda güvenliği açısından değil; ekonomik, kültürel ve çevresel boyutlarıyla da stratejik bir alan haline gelmiştir. Bu süreçte yerel üretim sistemlerinin korunması ve özgün ürünlerin sürdürülebilir biçimde pazarlanması giderek önem kazanmaktadır. Bu bağlamda, kalitesi ve ünü belirli bir coğrafi alandan kaynaklanan ürünleri koruyan coğrafi işaretler (Cİ), kırsal kalkınma politikalarının merkezinde yer almaktadır (TPE, 2007a; Tekelioğlu, 2019). Cİ sistemi hem üretici haklarını koruyan hem de tüketiciye ürünün kökeni ve güvenilirliği hakkında bilgi sağlayan yapısıyla gıda ekonomisinin en önemli kalite güvencesi mekanizmalarındandır. Yerel kalkınmayı, kültürel mirasın

¹ Zir. Müh., Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Ana Bilim Dalı, Orcid: 0009-0003-0322-7956.

² Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, Orcid: 0000-0002-0541-1437.

devamlılığını ve ekonomik sürdürülebilirliği destekleyen bu sistem, kriterlere uymayan ürünlerin yetkisiz kişilerce kullanılmasını engelleyen hukuki bir koruma aracıdır (Tuncay, 2009; Gökova, 2010; Doğan, 2015).

Türkiye, sahip olduğu iklimsel ve coğrafi çeşitlilik sayesinde tarımsal üretimde zengin bir potansiyele sahiptir. Bu zenginliğin bir yansıması olarak, farklı bölgelerde üretilen tarımsal ürünlerin bir kısmı tarihsel geçmişi, üretim geleneği ve lezzet profiliyle kendine özgü nitelikler taşımaktadır. 2000’li yıllardan itibaren Cİ’li ürünlerin tescilinde büyük ilerleme kaydedilen Türkiye’de Cİ tescili bu ürünlerin korunmasını, markalaşmasını ve ulusal-uluslararası pazarlarda rekabet gücü kazanmasını sağlamaktadır (Kantarci Savaş, 2017). Türk Patent ve Marka Kurumu (TÜRKPATENT) verilerine göre, 2025 yılı itibarıyla Türkiye’de tescillenmiş 1.800’e yakın Cİ’li ürün bulunmaktadır.

Bu geniş yelpaze içinde zeytinyağı, ekonomik değeri, tarihsel ve kültürel kökleri nedeniyle ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Anadolu'nun binlerce yıllık mirası olan zeytinyağı; günümüzde gastronomi, turizm ve ihracat gibi alanları besleyen çok boyutlu bir sektöre dönüşmüştür. Türkiye'nin sahip olduğu 23 Cİ’li zeytinyağı ve 14 Cİ’li sofralık zeytin tescili, bu ürünün güçlü marka değerini kanıtlamaktadır (Yörükoğlu ve ark., 2025; TÜRKPATENT, 2026). Cİ tescili, kaliteyi ve orijinalliği güvence altına almanın yanı sıra bölgesel kimliği koruyan, üretici gelirlerini artıran ve kırsal kalkınmaya ivme kazandıran stratejik bir araçtır (Bilge ve ark., 2019; Çukur ve Çukur, 2024; Diken Çolak ve ark., 2025). Bu çok boyutlu önem akademik çalışmalara da yansımış, son 26 yılda bilimsel üretimde belirgin bir artış gözlenmiştir. Özellikle 2019 sonrası dönemde Cİ ve zeytinyağı konularının turizm, ekonomi, pazarlama ve hukuk gibi farklı disiplinlerde ele alındığı (Fazlıoğlu ve ark., 2024); en fazla çalışmanın ise Fen Bilimleri Enstitüleri ile Turizm İşletmeciliği ve Tarım Ekonomisi ana bilim dallarında

gerçekleştirildiği belirlenmiştir (Köşker, 2020). Bu durum, konunun bilimsel düzeyde ve çok yönlü olarak değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, Cİ ve zeytinyağı ekseninde yürütülen ulusal ve uluslararası akademik çalışmaların kapsamlı bir literatür incelemesini gerçekleştirmektir. Araştırma kapsamında; yayınların yıllara göre gelişimi, yazar ve kurum dağılımları, metodolojiler, öne çıkan temalar ile bu çalışmaların ekonomik ve bölgesel yansımaları ayrıntılı biçimde incelenmiştir. Literatürdeki mevcut boşlukların tespiti ve geleceğe yönelik araştırma eğilimlerinin ortaya konulması da öncelikli hedeflerdendir. Böylece elde edilen bulgularla Türkiye’deki bilimsel üretimin sistemsal bir çerçevede sunulması, alanın gelişiminin bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmesi ve sürdürülebilir kalkınma, marka yönetimi ile kırsal ekonomi politikalarına rehberlik edecek verilerin sunulması amaçlanmaktadır.

Çalışmanın kapsamını, 2000–2025 yıllarını içeren 26 yıllık dönemde, ulusal literatürde yayımlanmış “Cİ’li zeytinyağları” konulu akademik çalışmalar oluşturmaktadır. Bununla birlikte, Türkiye’nin konumunu dört ana tema çerçevesinde değerlendirebilmek amacıyla, önemli üretici ülkelerde yürütülen araştırmalar da kapsama dahil edilmiştir. Ulusal çalışmalarda TÜRKPATENT ile Avrupa Birliği (AB) Cİ veri tabanlarında tescil edilmiş Türk zeytinyağları esas alınmıştır. Ayrıca zeytinyağı üretimi, kalite güvencesi, pazarlama stratejileri, kırsal kalkınma ve turizmle ilişkili araştırmalar da değerlendirilmiş; zeytin üretimine ilişkin biyoteknolojik veya genetik temelli araştırmalar ise kapsam dışında tutulmuştur. Bu yönüyle çalışma, Cİ tesciline sahip zeytinyağlarını akademik ve ekonomik yönden bütüncül biçimde değerlendirmeyi amaçlayan, tematik olarak sınırlandırılmış bir literatür çalışması niteliğindedir.

Bu amaç ve kapsam doğrultusunda, araştırmanın temel materyalini 2000–2025 yılları arasında yayımlanmış akademik makaleler, tezler, politika belgeleri ve teknik raporlar oluşturmaktadır. Veri toplama sürecinde Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi (YÖKTEZ), DergiPark, Google Scholar ve ilgili kurumsal veri tabanları taranmıştır. Aramalarda “Cİ”, “zeytinyağı”, “sertifikalı ürün”, "coğrafi işaret" ve "sosyo-ekonomik katkı" anahtar kelimeleri birlikte ve ayrı ayrı kullanılmıştır. Çalışmaya, Türkiye’de ve dünyada üretilen Cİ’li zeytinyağları ile doğrudan ilişkili, analitik yaklaşım sunan yayınlar dahil edilmiştir. Belirlenen 57 çalışmadan anket yöntemiyle yapılan 33 araştırma; yayın yılı, yazar, kurum ve tematik odak noktalarına göre kategorize edilerek bir tablo halinde işlenmiştir. Bu 33 yayını; “üretici refahı” (Ü), “tüketici refahı” (T), “kalite ve gıda güvenliği” (K) ile “istihdam ve kırsal kalkınma” (İ) olmak üzere dört ana tema çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bulguların Cİ’nin temalara katkı düzeyleri; "Katkı sağlıyor (+)" ve "Kısmen katkı sağlıyor (±)" şeklinde derecelendirilmiştir. İlgili temayı içermeyen çalışmalar ise “(χ)” işareti ile gösterilmiştir. Elde edilen bulguların yorumlanmasında, tablodaki tematik eğilimler ve literatürde öne çıkan tartışma alanları bütünsel ve sistemsal bir biçimde değerlendirilmiştir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Coğrafi İşaret Kavramı ve Kapsamı

Cİ’ler, belirli bir bölgeyle özdeşleşmiş ürünlerin kalitesini, üretim biçimini veya ününü garanti altına alan ve tüketicilere ürünün kaynağı hakkında güvence sağlayan işaretlerdir (Tekelioğlu, 2019). Dünya genelinde ilk olarak AB tarafından hukuki çerçevesi oluşturulan Cİ sistemi, ürünlerin menşeyini koruyarak kırsal kalkınmaya katkıda bulunmayı hedeflemektedir (EEAS, 2025). Cİ’ler, “menşe adı” ve “mahreç işareti” olmak üzere iki ana kategoride sınıflandırılmaktadır.

Menş e Adı: Bir ürünün tüm temel özellikleri belirli bir coğ rafi bölgeye özgü doğ al ve beş erî unsurlardan kaynaklanıyorsa ve üretim, işleme ile diğ er tüm aşamaları bu bölge sınırları içinde gerçekleşiyorsa, bu tür Cİ'ler “menş e adı” olarak tanımlanmaktadır.

Mahreç İşareti: Bir ürünün belirgin bir niteliğ i, ünü veya diğ er özellikleri belirli bir coğ rafi bölgeyle ilişkilendirilebiliyorsa ve üretim, işleme ya da diğ er işlemlerinden en az biri bu bölgede gerçekleşiyorsa, söz konusu işareti mahreç işareti olarak adlandırılmaktadır. Bu nedenle menş e adları, ürün ile ait oldukları yöre arasında güçlü bir coğ rafi ve kültürel bağ kurmaktadır (TÜRKPATENT, 2025). Bu sistem, sadece ürün kalitesini korumaya yönelik değ il, aynı zamanda bölgesel üretim kültürünün yaşatılmasına, tüketici bilincinin artırılmasına ve yerel ekonomilerin güçlendirilmesine de olanak tanımaktadır (Gökovalı, 2010; Doğ an, 2015). Türkiye’de Cİ tescil süreci, TÜRKPATENT tarafından yürütölmektedir.

Türkiye’de Coğ rafi İşaretili Ürünler

Türkiye, sahip olduğ u zengin tarımsal biyoçeşitlilik ile Cİ’li ürün potansiyeli bakımından Avrupa’nın önde gelen ölkeleri arasında yer almaktadır. Tescile konu olan ürünlerin büyük bir kısmının gıda maddelerinden oluştuğ u görölmektedir. Son yıllarda Türkiye’de kamu ve yerel yönetimlerin, Cİ tesciline yönelik farkındalık ve yönelimleri ivme kazanmıştır. İller bazında yoğunlaş an bu faaliyetler, yerel değ erlerin korunması, ticarileştirilmesi ve bölgesel kalkınma dinamikleri çerçevesinde rekabetçi bir sürece dönüşmüştür (Sarıtaş, 2023).

Sınai mülkiyet haklarının “ölkesellik ilkesi” uyarınca, Türkiye’de tescil edilmiş Cİ’lerin uluslararası ölçekte hukuki koruma altına alınabilmesi, ilgili ölkelerin ulusal mevzuatları veya çok uluslu sistemler üzerinden ek başvuruların yapılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, tarım ürünleri ve gıda maddeleri özelinde

“1151/2012 sayılı AB Tüzüğü” çerçevesinde Avrupa Komisyonu’na müracaat edilmesi, tüm AB üye devletlerinde geçerli olan bütüncül bir koruma mekanizmasını aktif hale getirmektedir. 2013 yılında Gaziantep Baklavası ile ilk AB tescilini alan Türkiye, 2026 yılı itibarıyla bu sayısal veriyi 46 tescilli ürüne yükseltmeyi başarmıştır (TÜRKPATENT, 2026).

Cİ tescilli ürünler, ekonomik birer meta olmanın ötesinde, somut olmayan kültürel mirasın korunması noktasında da stratejik bir işlev görmektedir (Oraman, 2015). Bu sistem aracılığıyla yerel üreticiler küresel piyasalarda rekabet avantajı elde ederken; tüketiciler için "izlenebilirlik", "güvenilirlik" ve "özgünlük" standartları güvence altına alınmaktadır (Usta ve Şengül, 2022). Özellikle zeytin, peynir, bal, incir ve fındık gibi Türkiye’nin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu stratejik ürünlerdeki Cİ tescilleri hem iç piyasa dinamiklerinde hem de ihracat performansında kritik bir katma değer sağlamaktadır (Kantaroglu ve Demirbaş, 2018; Saripek ve Çevik, 2020).

Zeytinyağı ve Coğrafi İşaret İlişkisi

Zeytinyağı, Türkiye’nin geleneksel üretim kültürünün bir parçası olmasının yanında, Akdeniz diyetinin temel unsurlarından biridir. Cİ tescili, zeytinyağının kalitesini koruma, üretim standartlarını güvence altına alma ve bölgesel kimliğini güçlendirme açısından büyük bir rol oynamaktadır. Uluslararası ticaret açısından zeytinyağı ticareti çoğunlukla Akdeniz ülkeleri arasında gerçekleşirken; bu ticarete AB ülkeleri İspanya ve İtalya öncülük etmektedir.

Uluslararası Zeytin Konseyi (IOC) verilerine göre, dünya genelinde zeytinyağı üretimi, son yıllarda yaşanan aşırı kuraklık ve iklimsel dalgalanmaların ardından 2024/2025 sezonunda belirgin bir toparlanma eğilimine girmiş olup; küresel rekolte 3,57 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. 2020-2025 yılları ortalamasına göre 1157,54

bin tonla dünya üretiminin yaklaşık %40'ını tek başına karşılayan İspanya, lider konumda iken, Türkiye, son yirmi yılda gerçekleştirdiği ağaç varlığındaki artış ve tarımsal modernizasyon hamleleri sayesinde ortalama 304,92 bin tonluk üretimle küresel pazarda ikinci sıraya yerleşmiştir. Tüketim cephesinde ise, AB'deki zeytinyağı üreticisi ülkelerde kişi başı yıllık tüketim ortalama 10-12 kilo seviyelerinde seyrederken, Türkiye'de bu oran ortalama 2 kg civarındadır (IOC, 2025).

Tüketicinin satın alma tercihini olumlu yönde etkilemede önemli yeri olan Cİ algısı zeytinyağı tüketimi üzerinde de etkili bir araç olabilmektedir (Bektaş Gümrükçü ve Kurtuldu, 2023). Bu durum iç pazarda ciddi bir büyüme alanı olduğunu, üretimin Cİ ve markalı ürünler aracılığıyla katma değere dönüştürülmesinin gerekliliğini göstermektedir.

Türkiye'de zeytinyağı sektöründe Cİ kullanımı, yerel değerlerin korunması ve markalaşma adına son yirmi yılda stratejik bir dönüşüm geçirmiştir. Bu sürecin 2006 yılında tescil edilen Güney Ege Zeytinyağları ile başladığı görülmektedir (Çizelge 1). İlk on yıllık dönemde tescil faaliyetleri oldukça sınırlı bir seyir izlemiş olsa da özellikle 2016 yılından itibaren bu alanda belirgin bir ivme yaşanmıştır. Bu süreçteki en dikkat çekici eğilim, tescil başvurularının 2020 yılından itibaren adeta bir yarış halini alarak yoğunlaşmasıdır. Sadece 2022 yılında altı farklı zeytinyağının tescil edilmesi, yerel yönetimlerin ve kamu kurumlarının Cİ'lere olan ilgisini göstermektedir. Coğrafi dağılım açısından incelendiğinde, tescil hareketliliğinin Ege Bölgesi'nden başlayarak Akdeniz ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ne yayıldığı, Balıkesir'in ise en fazla tescilli zeytinyağına sahip il olarak öne çıktığı görülmektedir. Zeytinyağı için bugüne kadar toplam 26 Cİ tescilinin varlığı yerelleşme ve tescil eğiliminin güncelliğini koruyarak artmaya devam edeceğine işaret etmektedir.

Çizelge 1. Türkiye'nin Ulusal Coğrafi İşaretli Zeytinyağları

Coğrafi İşaretin Adı	Tescil Tarihi	Türü	İl
Güney Ege Zeytinyağları	2006	Menşe Adı	İzmir
Ayvalık Zeytinyağı	2007	Menşe Adı	Balıkesir
Nizip Zeytinyağı	2012	Mahreç İşareti	Gaziantep
Milas Zeytinyağı	2016	Menşe Adı	Muğla
Edremit Zeytinyağı	2017	Menşe Adı	Balıkesir
Mut Zeytinyağı	2018	Menşe Adı	Mersin
Kuzey Ege Zeytinyağları	2018	Mahreç İşareti	İzmir
Burhaniye Zeytinyağı	2020	Menşe Adı	Balıkesir
Aydın Memecik Zeytinyağı	2020	Menşe Adı	Aydın
Ödemiş Çekişte Zeytinyağı	2020	Menşe Adı	İzmir
Geyikli Zeytinyağı	2021	Menşe Adı	Çanakkale
Tarsus Sarıulak Zeytinyağı	2021	Menşe Adı	Mersin
Kilis Zeytinyağı	2022	Mahreç İşareti	Kilis
Akhisar Domat Zeytinyağı	2022	Mahreç İşareti	Manisa
Akhisar Uslu Zeytinyağı	2022	Mahreç İşareti	Manisa
Bayramiç Zeytinyağı	2022	Menşe Adı	Çanakkale
Derik Halhalı Zeytinyağı	2022	Menşe Adı	Mardin
Ceyhan Zeytinyağı	2022	Mahreç İşareti	Adana
Osmaniye Zeytinyağı	2023	Mahreç İşareti	Osmaniye
Soma Zeytinyağı	2023	Mahreç İşareti	Manisa
Altınözü Zeytinyağı	2023	Mahreç İşareti	Hatay
Edincik Su Zeytinyağı	2024	Menşe Adı	Balıkesir
Erdek Kapıdağ Zeytinyağı	2025	Mahreç İşareti	Balıkesir

Kaynak: TÜRKPATENT Coğrafi İşaretler Portalı, 2025

2026 yılının ilk çeyreğinde Kayseri pastırması ile Türkiye'nin AB Cİ'li ürün sayısı 46'ya yükselmiştir. AB Cİ'li ürünler içinde ise dört zeytinyağı bulunmaktadır. Milas Zeytinyağı 2020 yılında AB coğrafi işaretini ilk alan zeytinyağı olurken; izleyen yıllarda Edremit, Aydın ve Mut zeytinyağları da bu listeye eklenmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Türkiye'nin AB Coğrafi İşaret Tescilli Zeytinyağları

No	Ürün Adı	AB Tescil Yılı	Türü
1	Milas Zeytinyağı	2020	Menşe Adı (PDO)
2	Edremit Zeytinyağı	2023	Menşe Adı (PDO)
3	Aydın Memecik Zeytinyağı	2024	Menşe Adı (PDO)
4	Mut Zeytinyağı	2025	Menşe Adı (PDO)

Kaynak: European Commission – e-Ambrosia, Geographical Indications, 2026

Türkiye’de zeytinyağının Cİ’le korunması, üretici gelirlerini artırırken, ulusal ve uluslararası pazarlarda rekabet avantajı da yaratmaktadır (Çukur ve Çukur, 2024). Ayrıca, Cİ’li zeytinyağları gastronomi turizminin gelişmesine katkı sağlayarak kırsal bölgelerde ekonomik çeşitlenmeyi teşvik etmektedir (Hazarhun ve Tepeci, 2018; Bilge ve ark. 2019). Yöresel değerlerin turistik bir kimliğe bürünmesi açısından Cİ’ler kritik öneme sahiptir. Tescilli ürünlerin turizm potansiyelinin harekete geçirilmesiyle elde edilen ekonomik katkı, konunun stratejik değerini her geçen gün artırmaktadır (Kan ve Gülçubuk, 2008; Polat, 2017). Gıda güvenliği ve kalite güvencesi açısından Cİ’li zeytinyağlarının bahçeden-sofraya “Toplam Kalite Yönetim Sistemleri”ne uygun üretilmesi gerekmektedir (Tunalıoğlu, 2010). Bu bağlamda, Cİ’li zeytinyağlarının korunması ve tanıtılması, bir kalite güvencesi mekanizması olarak sürdürülebilir tarım politikalarının da ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın yöntem bölümünde detaylandırılan metodolojik çerçeve doğrultusunda analize tabi tutulan 33 akademik çalışmanın genel değerlendirme sonuçları Çizelge 3’de sistematize edilmiştir. Cİ’lerin belirlenen dört temel odak noktası (üretici refahı, tüketici refahı, kalite ve gıda güvenliği, istihdam ve kırsal kalkınma) olarak ele alınmıştır.

Bulgular, Cİ sistemlerinin özellikle tüketici algısı ve kalite sinyali oluşturma açısından güçlü bir araç olduğunu; ancak üretici refahına doğrudan ve kalıcı katkı sağlama konusunda sınırlı kaldığını göstermektedir (Cañada and Vázquez, 2005; Kizos and Vakoufaris, 2011; Karanikolas et al., 2021). Tüketici boyutuna odaklanan çalışmalarda Cİ'lerin güven, izlenebilirlik ve kalite algısını arttırırken, bu algı her zaman daha yüksek ödeme istekliliğine dönüşmemektedir (Erraach et al., 2014; Marakis et al., 2021; Özkan ve Gürbüz, 2022; Sönmez, 2025). Bazı çalışmalarda menşe ülke bilgisinin, Cİ logosuna kıyasla daha güçlü bir kalite göstergesi olduğu tespit edilmiştir (Menapace et al., 2008; Chrysochou et al., 2022). Bununla birlikte, Cİ ve organik sertifikaların birlikte sunulduğu durumlarda tüketici algısının güçlendiği ve özellikle PDO gibi köklü sertifikalara daha fazla değer atfedildiği görülmektedir (Pérez y Pérez et al., 2020; Kayacan ve Demirbaş, 2022; Paffarini et al., 2025). Üretici refahı açısından değerlendirildiğinde, Cİ sistemlerinin beklenen ekonomik getiriyi çoğu zaman üreticilere tam olarak yansıtamadığı dikkat çekmektedir. Özellikle küçük ölçekli zeytin üreticilerinin, Cİ ile yaratılan katma değerden sınırlı ölçüde faydalandığı; katma değer büyük ölçüde şişeleme, markalama ve dağıtım aşamalarında yoğunlaştığı belirtilmektedir (Kizos and Vakoufaris, 2011; García-Moral et al., 2023). İspanya ve Güney Avrupa örneklerinde Cİ sertifikalı üretimin önemli bir kısmının sızma zeytinyağı olarak satılması, pazarın sertifikalı arzı karşılama kapasitesinin sınırlı olduğunu göstermektedir (Cañada and Vázquez, 2005; Török et al., 2020; García-Moral et al., 2023). Türkiye'de ise üreticilerin Cİ ve organik üretime geçiş motivasyonlarının çoğunlukla destekleme beklentisi ve fiyat farkı üzerine kurulu olduğu, bilgi eksikliğinin önemli bir engel oluşturduğu ifade edilmektedir (Kutlu, 2016; Adıgüzel ve Kızılaslan, 2020; Dal, 2021). Kalite ve gıda güvenliği boyutunda, Cİ'lerin teorik olarak standartlaşma ve denetim mekanizmalarını güçlendirmesi beklenmekle birlikte, uygulamada bu etkinin sınırlı

kaldığı görülmektedir. Bazı çalışmalarda Cİ'nin üretim tekniklerinde iyileşmeye ve sürdürülebilir uygulamaların benimsenmesine katkı sağladığı belirlenmiştir (Tok ve ark., 2023). Ancak denetim, kontrol ve bilimsel standardizasyon eksiklikleri nedeniyle Cİ'nin her zaman fiili kalite artışı yaratmadığı da vurgulanmaktadır (Sintori ve ark., 2023). Bu durum, Cİ'nin bazı bağlamlarda bir kalite güvencesinden ziyade bir pazarlama aracı olarak algılanmasına yol açmaktadır (Parra-López et al., 2015). İstihdam ve kırsal kalkınma açısından, literatürde Cİ'lerin etkisinin görece daha sınırlı olduğu görülmektedir. Cİ'nin istihdam ve yerel kalkınma üzerindeki olumlu etkileri, çoğunlukla turizm, gastronomi ve bölgesel markalaşma ile entegre edilen örneklerde ortaya çıkmaktadır (Kopar, 2022. Dülgaroğlu ve Solunoğlu, 2022. Çukur ve Çukur, 2024). Buna karşın, pazarlama ve tanıtım faaliyetlerinin zayıf olduğu bölgelerde Cİ'nin kırsal kalkınmaya anlamlı bir katkı sunmadığı da belirtilmektedir (Sarıpek ve Çevik, 2020; Diken Çolak ve ark., 2025).

Çizelge 3. Coğrafi İşaretli Zeytinyağların Farklı Katkılarına Yönelik Literatür Araştırma Sonuçları

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
2005	Cañada, J. S. and Vázquez, A. M.	İspanya Sierra Mágina	Mülakat (48) + Anket (36 üretici)	Cİ, dağıtıcılar için işlem maliyetlerini düşüren bir "kalite güvence sistemi"dir. Bununla birlikte, kooperatifler pazarlamada etkin olmadığı için ürünün %85'i hala dökme olarak satılmakta, katma değer artışı sağlanamamaktadır.	±	χ	+	±
2008	Menapace, L. et al.	Kanada	Anket (207 tüketici)	Kanada pazarında "Menşe Ülke" (örn.	χ	±	±	χ

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
				İtalya) etiketi, Cİ etiketinden daha güçlü bir kalite sinyalidir. Tüketici karmaşık Cİ logoları yerine ülke imajına güvenmektedir.				
2011	Kizos, T. and Vakoufaris, H.	Yun. Midilli	Mülakat (üretici, toptancı, şişeleme, koop.)	Tedarik zincirinde asıl faydayı küçük şişeleme firmaları sağlarken, zeytin çiftçileri Cİ'nin yarattığı katma değerden büyük ölçüde "kopuk" durumdadır.	-	χ	±	±
2011	Dekhili, S. et al.	Tunus Fransa	Anket (245 tüketici)	Fransız tüketiciler "resmi etiketlere" (logo) güvenirken, Tunuslu tüketiciler "duyusal ipuçlarına" (tat/koku) ve kökene odaklanmaktadır.	χ	+	+	χ
2014	Erraach Y. et al.	İspanya Endülüs	Anket (439 tüketici)	Tüketicilerin zeytinyağı tercihlerinde ilk sırayı fiyatı, sonra menşei ve ambalajı belirlerken, duyuşal özellikler ikincil etkenler olmuştur.	χ	+	±	χ
2014	Meral, Y. ve Şahin, A.	K.Maraş	Anket (384 tüketici)	Tüketicilerin %76.3'ü Cİ hakkında bilgisizdir. Ancak Gemlik zeytini için %29.8 oranında fiyat farkı ödemeye isteklidirler.	±	+	±	χ
2015	Parra-López, C. et al.	İspanya Endülüs	Mülakat (101 üretici)	Cİ'nin benimsenmesi, daha iyi endüstriyel uygulamalardan ziyade "pazarlama avantajı" elde etme isteğine dayanmaktadır.	+	±	+	+

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
				Optimal üretim teknikleri zaten yaygındır.				
2016	Kutlu, D.	İzmir	Mülakat (9 üretici)	Organik/Cİ üreticileri işi "parasal kazançtan" çok "iş sevmek" ve "sağlıklı yaşam" motivasyonu ile yapmaktadır. Markalaşma bilinci mevcuttur.	+	χ	±	±
2017	Çakaloğlu, M. ve Çaçatay, S.	Antalya	Anket (400 tüketici)	Eğitilmiş ve kadın tüketiciler Cİ'li ürünleri marka değeri olarak görmektedir. Gelir seviyesi, ödeme istekliliği üzerinde temel belirleyicidir.	χ	+	+	χ
2017	Nizam, D.	Edremit Körfezi	Anket (150 üretici+40 derinl. görüşme +16 uzman görüşmesi)	Bölgenin engebeli yapısının kısıtlayıcılığı ürünün yerel ve kültürel özelliklerine değer katan bir etmene dönüşmüş, ekoturizmi geliştirmiştir. Üreticiler için maliyet-fiyat baskısı ve finansman en önemli ekonomik sorundur. Cİ beklentisi yüksektir.	±	±	+	+
2019	Ghali-Zinoubi, Z. and Toukabri, M.	Tunus	Anket (250+750 tüketici)	Tüketicinin organik ürüne verdiği önem, ürünün menşesine bağlıdır. Geleneksel ürünlerden daha pahalı olan organik bir ürünü satın alma olasılığı daha düşüktür.	χ	±	±	χ
2020	Adıgüzel, F.ve	Ege Bölgesi	Anket (304 üretici)	Konvansiyonel üreticilerde bilgi	±	χ	±	±

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
	Kızılaslan, N.			eksikliği (%77) hakimdir. Organik/Cİ üretime geçişi "destekleme tutarı" ve "yüksek satış fiyatı" beklentisi etkilemektedir.				
2020	Sarıpek, S. ve Çevik, S.	81 İl	İçerik Analizi (Web)	Şehir pazarlamasında belediye ve valilik web sitelerinde Cİ'li ürünlerin tanıtımı yetersizdir. Kurumlar dijital ortamda bu ürünlere yeterli önemi vermemektedir.	±	±	±	±
2020	Ghali- Zinoubi, Z.	Tunus	Anket (467 tüketici)	Tüketicilerin "hazcı değer" algısı satın alma isteğini artırırken, "faydacı değer" algısı daha fazla ödeme yapma isteğini artırmaktadır.	±	+	+	χ
2020	Pérez y Pérez, L. et al.	İspanya Aragon	Anket (540 tüketici)	Tüketiciler Cİ (PDO) ve organik etiketi olumlu bulsa da Cİ etiketine organik etiketten "iki kat daha fazla" değer atfetmektedir.	χ	+	+	χ
2021	Dal, S.	Kilis	Anket (279 çiftçi)	Eğitim seviyesi arttıkça bilgi kaynağı olarak "eş-dost" yerine resmi kanallar (müh./koop.) tercih edilmektedir. Gelir artışı memnuniyeti pozitif etkilemektedir.	+	χ	+	±
2021	Karanikola s, P. et al.	Güney Avrupa İsp.	Karma Anket (üretici) (72)	Küçük çiftçiler gıda sistemine entegre olamamıştır.	±	χ	±	±

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
		İtalya, Yun. Port.	çiftçi +32 odak grup +44 uzman)	Zeytinyağı kimlikleri piyasada değer kazansa da bu değer üreticiye "olumlu dışsallık" olarak tam dönmemektedir.				
2021	Marakis, G. et al.	Yun.	Anket (857 tüketici)	Katılımcı hanelerin çoğu (%60,3) kendileri veya arkadaşları tarafından üretilen zeytinyağını tüketirken, sadece %27,4'ü markalı zeytinyağı satın almaktadır. Hanelerin %57'si sızma zeytinyağı kullandığını bildirmiştir.	χ	±	±	χ
2022	Kan, M. ve Belveren, A.	Mersin	Anket (260 tüketici)	AB tescilli Mut zeytinyağı dahil 21 Cİ'li ürüne sahip Mersin'de, tüketicilerin Cİ'li ürün satın alma davranışlarında en önemli etkenler ürünün fiyatı, sertifikaları ve içerikleridir.	χ	+	+	χ
2022	Kayacan, H. C. ve Demirbaş, N.	İzmir	Anket (151 tüketici)	Tüketiciler yöresel gıdaları Cİ için güvenilir bulmaktadır. Eğitim seviyesi artışıyla birlikte her yöresel gıdayı güvenilir bulma olasılığı azalmaktadır.	χ	+	+	χ
2022	Kopar, B. D.	Türkiye	Karma anket (474 Turist+ 5 turist rehberi)	Aydın Memecik zeytinyağı turistlerce en çok deneyimlenen 5. üründür (%46,1) ve il ekonomisine turizm	±	+	+	+

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
				yoluyla katma değer sağlamaktadır.				
2022	Özkan, G. ve Gürbüz, İ. B.	Bursa	Anket (648 tüketici)	Cİ bilinirliği (%59,6) yüksektir ancak tüketim (%32,7) düşüktür. Tüketicilerin yarısı %10'dan fazla fiyat farkı ödemek istememektedir.	χ	±	±	χ
2022	Dülğaroğlu, O. ve Solunoğlu, A.	Ayvalık	Anket (500 turist)	Cİ algısı, destinasyon imajını %21,7 oranında açıklamaktadır. Yerel ürün markalaşması, bölgenin turistik çekiciliğini doğrudan artırmaktadır.	+	+	+	±
2022	Chrysocho u, P. et al.	Çapraz Kültür (Dan, Fransa, Tunus, ABD)	Anket (3462 tüketici)	Tüketiciler için "Menşe Ülke" ve fiyat, marka ve ambalajdan daha önemlidir. "Kalite Arayanlar" ve "Garanti Arayanlar" olarak segmentler oluşmuştur.	χ	+	+	χ
2023	Tok, N. ve ark.	Manisa Akhisar	Anket (121 çiftçi)	Cİ tescili, çiftçilerin budama, sulama ve hasat davranışlarını değiştirir. Böylece sürdürülebilirlik ilkelerini hayata geçirmelerini sağlar.	+	χ	+	±
2023	García-Moral, A. et al.	İspanya	Veri Analizi (ulusal istatistikler)	Cİ sertifikalı üretimin tamamı satılmamaktadır (%40'ı standart yağ olarak satılıyor). Pazarın arzı karşılama kapasitesi zayıftır.	±	±	+	±
2023	Sintori, A. et al.	Güney Avrupa	4 aşamalı karma yönt	Organik çiftlikler daha yüksek karlılık ve	±	χ	±	±

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
		İspanya İtalya, Yun. Portekiz	(üretici)44 görüşme 32 odak grup 72 anket	verime sahiptir. Zeytinyağlarının sertifikalı olması beklenen ekonomik avantajı üreticiye istenildiği kadar getirmemiştir.				
2024	Çukur, F. ve Çukur, T.	Muğla Milas	Karma anket (1 üretici/4 işletme) kurum, STK	Cİ markalaşma, fiyat farkı, güven ve genç nüfusun tarımda kalmaması (istihdam) konularında pozitif etki yaratmaktadır.	+	+	+	+
2025	Sönmez, S.	Balıkesir Edremit	Anket (387 tüketici)	Tüketicilerin çoğu yağı akraba/tanıdıktan temin ediyor. Cİ'li Edremit yağının tanıtımı, tüketim alışkanlıklarını değiştirmek için elzendir.	χ	±	±	χ
2025	Diken Çolak, B. ve ark.	Balıkesir	İçerik Analizi (Web)	Cİ'li firmaların dijital pazarlama kullanımı (web sitesi) yetersizdir. Oysa dijitalleşme, rekabet avantajı ve pazar payı artışı için kritik bir fırsattır.	±	±	+	χ
2025	Paffarini, C. et al.	İtalya Yun. İsrail	Web Anket (1345 tüketici)	Her üç ülkedeki tüketiciler sertifikalı sızma zeytinyağını tercih etme eğilimindedir. PDO gibi iyi bilinen sertifikalar için bu eğilim daha yüksektir.	χ	+	+	χ
2025	Yaşar, B. ve Şeker, İ. T.	Balıkesir Edremit	Anket (403 tüketici)	Turistlerin Cİ'li ürünlere ilgilerinin olması ilgili bölgelere seyahatlerini	χ	+	+	+

Yıl	Yazar/lar	Bölge	Yöntem/ Örneklem	Temel Bulgular ve Özet	Temalar			
					Ü*	T*	K*	İ*
				artırmaktadır. Kadınların erkeklere nazaran zeytin ve zeytinyağına öncelik verdikleri görülmüştür.				
2025	Forleo, M. B.	İtalya	Anket (421 tüketici-öğrenci)	Gençlerin tüketiminde "aile alışkanlıkları" ve "gelenek" en güçlü etkidir. Cİ (menşe) en önemli kalite göstergesi olarak kabul edilmektedir.	χ	+	+	χ

***Temalar:** **Ü:** Üretici Refahı, **T:** Tüketici Refahı, **K:** Kalite ve Gıda Güvenliği, **İ:** İstihdam ve Kırsal Kalkınma

İşaretler: (+) Cİ tema için katkı sağlıyor, (±) Cİ tema için kısmen katkı sağlıyor, (χ) Çalışma ilgili temayı içermiyor.

Türkiye ve dünya literatürü karşılaştırmalı olarak ele alındığında, Cİ'lerin kurumsallaşma düzeyi ve değer zincirine entegrasyonu açısından belirgin farklar olduğu görülmektedir. AB ülkelerinde Cİ sistemi uzun süredir uygulanmakta, tüketici güveni ve kalite algısı açısından görece yerleşik bir yapıya sahip bulunmaktadır (Cañada and Vázquez, 2005; Pérez y Pérez et al., 2020; Paffarini et al., 2025). Buna karşın, bu ülkelerde dahi Cİ'nin üretici refahına yansımalarının sınırlı kaldığı, katma değer çöğunlukla zincirin üst halkalarında yoğunlaştığı belirtilmektedir (Kizos and Vakoufari, 2011; Karanikolas et al., 2021). Türkiye'de ise Cİ'ler daha yeni bir politika aracı olarak kullanılmakta, tüketici bilinci, üretici farkındalığı ve pazarlama kapasitesi bölgesel farklılıklar göstermektedir (Meral ve Şahin, 2014; Özkan ve Gürbüz, 2022; Sönmez, 2025). Bununla birlikte, Milas ve Ayvalık gibi örneklerde olduğu gibi, Cİ'nin turizm, yerel markalaşma ve kurumsal iş birliğiyle desteklendiği durumlarda üretici refahı, istihdam ve bölgesel çekicilik üzerinde daha görünür etkiler

sağlandığı gözlenmektedir (Nizam, 2017; Dülğaroğlu ve Solunoğlu, 2022; Çukur ve Çukur, 2024). Türkiye’de zengin festival ve şenlik potansiyelinin Cİ’li ürünlere yönelik tanınırlığa katkısının önemli olduğu da belirtilmektedir (Çalışkan ve Koç, 2013). Nitekim, son yıllarda turistik destinasyon çekiciliği açısından önem kazanan zeytinyağında, Cİ algısının kadın turistlerde daha yüksek olduğu gözlenmiştir (Yaşar ve Şeker, 2025). Türkiye’nin Cİ uygulamalarında Avrupa deneyimine kıyasla geride olmakla birlikte, uygun etkileşimli yönetim, pazarlama ve denetim mekanizmalarıyla bu potansiyeli daha etkin kullanabileceği düşünülmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Zeytinyağı sektöründe Cİ’lerin farklı katkılarını ele alan literatürün kapsamlı analizi, sistemin ekonomik ve sosyal boyutlarını akademik bir perspektifle ortaya koymaktadır. İncelenen 33 araştırmanın metodolojik dağılımı topluca değerlendirildiğinde, araştırmaların 19/33’ü tüketici davranışlarına, 11/33’ü üretici ve paydaş mülakatlarına, geri kalan kısmının ise dijital veri analizlerine dayandığı görülmektedir. Bu dağılım, Cİ’lerin akademik alanda öncelikle bir pazarlama ve kalite algısı aracı olarak konumlandırıldığını, ancak üretim aşamasındaki yapısal sorunların da giderek daha fazla dikkat çektiğini göstermektedir. Cİ’lerin en güçlü ve tutarlı katkısı, kalite güvencesi ve tüketici refahı alanlarında ortaya çıkmıştır. Yapılan analizlerde, Cİ’lerin tüketiciler nezdinde bir güven sembolü olarak işlev gördüğü ve kaliteyi tescilleyen en önemli araç olduğu saptanmıştır. Özellikle son yıllarda yapılan çalışmalar, tüketicilerin sertifikalı sızma zeytinyağına yönelik yüksek bir tercih eğilimi gösterdiklerini ve bu ürünler için belirli bir fiyat farkı ödemeye istekli olduklarını kanıtlamaktadır. Ancak bu güven duygusu, her zaman kurumsal logolara bağlı kalmayıp; bazı pazarlarda menşe ülke imajı veya aile gelenekleri gibi unsurlar, resmi sertifikaların önüne geçebilmektedir. Sistemin en zayıf etkisi ise üretici refahı ve kırsal istihdam üzerindeki etkiler

oluşturmaktadır. Bulgular, tüketicinin kalite için ödediği ek fiyatın veya duyduğu güvenin yarattığı katma değer, değer zincirinin en başındaki zeytin çiftçisine yeterince yansımadığını göstermektedir. Katma değer, büyük bir kısmı paketleme, şişeleme ve pazarlama aşamalarında kalırken, üreticiler bu ekonomik döngünün büyük ölçüde dışında kalmaktadır. İstihdam ve kırsal kalkınma boyutunda ise katkıların oldukça sınırlı olduğu, bu etkinin ancak zeytinyağı üretiminin gastronomi turizmiyle birleştiği stratejik bölgelerde somutlaştığı görülmektedir.

Türkiye ve dünya literatürü arasındaki karşılaştırma, ülkemizdeki sürecin henüz farkındalık aşamasında olduğunu göstermektedir. Türkiye odaklı çalışmalarda bilgi eksikliği ve kayıt dışı (markasız) ürün tüketimi temel bariyerler olarak öne çıkarken; İspanya, İtalya ve Yunanistan gibi yerleşik pazarlarda sorun, üretilen sertifikalı ürünün tamamının katma değerli olarak satılamaması ve sistemin verimlilik kısıtlarıdır. Bu durum, Cİ'lerin başarısı için tescilin tek başına yeterli olmadığını, profesyonel bir pazar yönetimi ve dijital pazarlama stratejisinin zorunlu olduğunu kanıtlamaktadır.

Elde edilen bu sonuçlar doğrultusunda, öncelikle üreticilerin sadece hammadde tedarikçisi olarak değil, Cİ tescilinin sahibi ve yöneticisi olarak konumlandırıldığı pazarlık gücünü artıracak kooperatifleşme modellerine odaklanılması refah artışı için önemlidir. Cİ'li ürünlerin kooperatifler arası iş birliği ilkesi gereği farklı kooperatiflerin satış mağazalarında konumlandırılmaları da farklı bir katkı sağlayacaktır (Ertan, 2010). Ayrıca, kayıt dışı satışlarla mücadele edilmesi ve tüketicinin güvenini pekiştirecek teknoloji tabanlı izlenebilirlik sistemlerinin (QR kod gibi) yaygınlaştırılması gerekmektedir. Kamu yönetimleri ve yerel otoriteler, Cİ tescilli ürünleri sadece tarımsal bir meta olarak değil, bölge tanıtımının ve turizminin merkezinde yer alan stratejik bir değer olarak kabul ederek dijitalleşme süreçlerini desteklemelidir.

Sonuç olarak, literatür bulguları Cİ'lerin tek başına üretici refahını artıran ya da kırsal kalkınmayı otomatik olarak sağlayan bir araç olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Cİ sistemlerinin etkinliği, pazarlama, üretici örgütlenmesi, denetim mekanizmaları, dijitalleşme ve turizm gibi tamamlayıcı politikalarla desteklenmesi durumunda anlamlı ve sürdürülebilir sonuçlar üretmektedir. Bu çerçevede, Cİ'lerin zeytin ve zeytinyağı sektöründe sürdürülebilir kalkınma aracı olarak işlev görebilmesi için, değeri zincirinin tüm aktörlerini kapsayan bütüncül ve katılımcı bir yönetim yaklaşımının benimsenmesi gerektiği sonucuna ulaşılmaktadır.

Kaynakça

Adıgüzel, F., & Kızılaslan, N. (2020). Ege Bölgesinde Organik Zeytin Üretiminin Tercih Edilmesinde Etkili Faktörler. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 9(2), s. 1-12.

Bektaş Gümrükçü, Ö., & Kurtuldu, H. (2023). Coğrafi İşaretli Ürün Algısının Tüketici Satın Alma Tercihine Etkisinde Referans Grupları ile Roller ve Statünün Aracılık Rolü. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 38, s. 37-60.

Bilge, B. B., Demirbaş, N., & Artukoğlu, M. (2019). Türkiye'de Coğrafi İşaretli Gıda Ürünlerinin Gurme Turizmi Açısından Önemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 25(1), s. 127-132.

Cañada, J. S., J., & Vázquez, A. (2005). Quality certification, institutions and innovation in local agro-food systems: protected designations of origin of olive oil in Spain. *Journal of rural Studies*, 21(4), s. 475-486.

Chrysochou, P., Tiganis, A., Trigui, I., & Grunert, K. (2022). A Cross-Cultural Study on Consumer Preferences for Olive Oil, , 97:104460. *Food Quality and Preference*, 97, s. Article 104460.

Çakaloğlu, M., & Çağatay, S. (2017). Cİ'ler ve Marka Değerine Sahip Ürünlere Yönelik Tüketici Algısı: Finike Portakalı ve Antalya Tavşan Yüreği Zeytini Örnekleri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 3(1), s. 52-65.

Çalışkan, V., & Koç, H. (2013). Türkiye'de Coğrafi İşaretlerin Dağılışı Özelliklerinin ve Coğrafi İşaret Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 17(28), s. 193-214.

Çukur, F., & Çukur, T. (2024). Muğla ili Milas İlçesi Ekonomisine Coğrafi İşaretli Ürünlerin Olası Etkilerinin Değerlendirilmesi. *Anadolu Journal of Aegean Agricultural Research Institute*, 34(2), s. 203-214.

Dal, S. (2021). *Organik Zeytinyağı Üreticilerinin Sosyo-Ekonomik Analizi: Kilis Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi.

Dekhili, S., Sirieix, L., & Cohen, E. (2011). How Consumers Choose Olive Oil: The Importance of Origin Cues. *Food Quality and Preference*, 2(8), s. 757-762.

Diken Çolak, B., Evren, S., & Şengül, S. (2025). Coğrafi İşaretli Ürünlerin Tanıtımında Dijital Pazarlama İletişiminin Kullanılması: Balıkesir Zeytinyağları Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s. 339-354.

Doğan, B. (2015). Coğrafi İşaret Korumasının Gelişmekte Olan Ülkeler için Önemi. *Social Sciences*, 10(2), s. 58-75.

Dülgeroğlu, O., & Solunoğlu, A. (2022). The Effect of Visitors' Perceptions of Product with Geographical Indication on Destination Image: The Case of Ayvalık Olive Oil. *International Journal of Environmental Sciences*, 11(2), s. 114-128.

e - Ambrosia. (2026). 04 01, 2026 tarihinde Geographical indications registers: <https://www.tmdn.org/giview/> adresinden alındı

Erraach, Y., Sayadi, S., Gómez, A., & Parra-López, C. (2014). Consumer-Stated Preferences Towards Protected Designation of Origin (PDO) Labels In A Traditional Olive-Oil-Producing Country: The Case of Spain. *New Medit*, 13(4), s. 11-19.

Ertan, A. (2010). Prestijli Tarım Ürünlerinin Pazarlanmasında Kalite ve Coğrafi İşaret Kavramlarının Tutundurulması ve Bu Bağlamda Tarım Satış Kooperatiflerinin Önemi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, s. 157-170.

Fazlıoğlu, N., Başalan, A., Güven, E., & Eren, T. (2024). Coğrafi İşaret Konulu Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi.

Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, 8(3), s. 259–275.

Forleo, M. (2025). Tradition, Origin, and Family Food Habits: College Students' Opinions of Extra Virgin Olive Oil. *Journal of Agriculture and Food Research*, 21, s. Article 101950.

García-Moral , A., Moral-Pajares, E., & Gallego-Valero , L. (2023). The Spanish Olive Oil with Quality Differentiated by a Protected Designation of Origin. *Agriculture (Switzerland)*, 13(11), s. Article 2169.

Ghali-Zinoubi, Z. (2020). Effect of Utilitarian and Hedonic Values on Consumer Willingness to Buy and to Pay for Organic Olive Oil in Tunisia. *British Food Journal*, 122(4), s. 1013-1026.

Ghali-Zinoubi, Z., & Toukabri, M. (2019). The Antecedents of the Consumer Purchase Intention: Sensitivity to Price and Involvement in Organic Product: Moderating Role of Product Regional Identity. *Trends in Food Science & Technology*, 90, s. 175-179.

Gökovalı, U. (2010). Coğrafi İşaretler ve Ekonomik Etkileri: Türkiye Örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), s. 141–160.

Hazarhun, E., & Tepeci, M. (2018). Coğrafi İşarete Sahip Olan Yöresel Ürün ve Yemeklerin Manisa'nın Gastronomi Turizminin Gelişimine Katkısı. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 2(Ek1), s. 371–389.

IOC. (2026). 05 12, 2026 tarihinde Olive Oil Statistics: <https://www.internationaloliveoil.org/wp-content/uploads/2026/05/122-HO-2026pdf> adresinden alındı

Kan, M., & Belveren, A. (2022). Coğrafi İşaret ve Kalite Algısı: Mersin İli Örneği. *Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 10(9), s. 1756-1768.

Kan, M., & Gülçubuk, B. (2008). Kırsal Ekonominin Canlanmasında ve Yerel Sahiplenmede Coğrafi İşaretler. *Uludağ Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 22(2), s. 57–66.

Kantarıcı Savaş, S. (2017). Türkiye'de Coğrafi İşaret Kavramına Genel Bakış. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), s. 203–210.

Kantaroğlu, M., & Demirbaş, N. (2018). Türkiye'de Coğrafi İşaretli Gıda Ürünleri Üretim Potansiyelinin Değerlendirilmesi. *VII. IBANESS Kongreler Serisi*, (s. 514–520). Plovdiv/Bulgaristan.

Karanikolas, P., Martinez-Gomez, V., Galli, F., Prospero, P., Hernández, P., Arnalte-Mur, L., & Fonseca, A. (2021). Food System Integration of Olive-Oil-Producing Small Farms in Southern Europe. *Global Food Security*, 28, s. Article 100499.

Kayacan, H., & Demirbaş, N. (2022). Tüketicilerin Yöresel Gıda Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörler: İzmir İli Örneği. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 8(4), s. 46-53.

Kizos, T., & Vakoufari, H. (2011). Valorisation of a Local Asset: The Case of Olive Oil on Lesbos Island. *Greece, Food Policy*, 36(5), s. 705–714.

Kopar, B. (2022). *Coğrafi İşaretli Ürün Deneyimi: Aydın İli Örneği*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Köşker, H. (2020). Coğrafi İşaret Konusunda Yazılmış Lisansüstü Tezlerin Bibliyometrik Analizi. *Journal of Humanities and Tourism Research*, 10(4), s. 775-787.

Kutlu, D. (2016). *Organik Ürünlerin Pazarlanmasında Markalaşmanın Rolü ve Katkısı: Organik Zeytinyağı Üreten Firmalar Üzerinde Bir Araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Cumhuriyet Üniversitesi.

Marakis, G., Gaitis, F., Mila, S., Papadimitriou, D., Tsigarida, E., Mousia, Z., & Zampelas, A. (2021). Attitudes Towards Olive Oil Usage Domestic Storage and Knowledge of Quality: A Consumers' Survey in Greece. *Nutrients*, 13(11), s. Article 3709.

Menapace, L., Colson, G., Grebitus, C., & Facendola, M. (2011). Consumers' Preferences for Geographical Origin Labels: Evidence from the Canadian Olive Oil Market. *European Review of Agricultural Economics*, 38(2), s. 193-212.

Meral, Y., & Şahin, A. (2014). Tüketicilerin Coğrafi İşaretli Ürün Algısı: Gemlik Zeytini Örneği. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi. *Doğa Bilimleri Dergisi*, 16(4), s. 16–24.

Nizam, D. (2017). Place, Food, and Agriculture: The Use of Geographical Indications in Olive Oil Production in Western Turkey. *New Perspectives on Turkey*, s. 57:3–30.

Oraman, Y. (2015). Türkiye'de Coğrafi İşaretli Ürünler. *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), s. 76–88.

Özkan, G., & Gürbüz, İ. (2022). Consumers' Willingness to Pay for Geographical Origin Labels: Evidence from The Turkish Table Olive. *Progress in Nutrition*, 25(2), s. 1-13.

Paffarini, C., Torquati, B., & Cecchini, L. (2025). The Impact of Multiple Labeling on Consumer Choices for Extra Virgin Olive Oil: A Cross-Country Study. *Agricultural and Food Economics*, 13(1), s. Article 26.

Parra-López, C., Hinojosa-Rodríguez, A., Sayadi, S., & Carmona-Torres, C. (2015). Protected Designation of Origin as a Certified Quality System in the Andalusian Olive Oil Industry: Adoption Factors and Management Practices. *Food Control*, 51, s. 321-332.

Pérez y Pérez, L., Gracia, A., & Barreiro-Hurlé, J. (2020). Not Seeing the Forest for the Trees: The Impact of Multiple

Labelling on Consumer Choices for Olive Oil. *Foods*, 9(2), s. Article 186.

Polat, E. (2017). Turizm ve Coğrafi İşaretleme: Balıkesir Örneği. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 1(1), s. 17–31.

Sarıpek, S., & Çevik, S. (2020). Oraların Nesi Meşhur: Şehir Pazarlamasında Coğrafi İşaret Tescilli Ürünler. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 16(32), s. 4907–4938.

Sarıtaş, S. (2023). Coğrafi İşaretleri Açısından Balıkesir İli Üzerine Bir Değerlendirme. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 19, s. 308–325.

Sintori, A., Konstantidelli, V., Gouta, P., & Tzouramani, I. (2023). Profitability, Productivity and Technical Efficiency of Cretan Olive Groves Across Alternative Ecological Farm Types. *Agriculture*, 13(12), s. 1-19.

Sönmez, S. (2025). *Coğrafi İşaretleme Edremit Zeytinyağlarının Tüketim Alışkanlıklarının Belirlenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi.

Tekelioğlu, Y. (2019). Coğrafi İşaretler ve Türkiye Uygulamaları. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), s. 47–75.

Tok, N., Çobanoğlu, F., & Tunalıoğlu, R. (2023). The Link Between Geographic Indication, Sustainability, and Multifunctionality: The Case of Table Olive Groves in Western Turkey. *Erwerbs-Obstbau*, 65, s. 851–859.

Török, Á., Jantyyik, L., Maró, Z., & Moir, H. (2020). Understanding the Real-World Impact of Geographical Indications: A Critical Review of Empirical Economic Literature. *Sustainability*, 12(22), s. Article 9434.

Tunalıoğlu, R. (2010). Türkiye'de Zeytinyağı Pazarlamasında Gıda Güvenliği ve Kalite Güvence Sistemlerinin Uygulanması ve Gelişmelerin Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 16(1–2), s. 59–66.

Tuncay, M. (2009). *Coğrafi İşaretlerin Korunması*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi.

TÜRKPATENT. (2026). 04 25, 2026 tarihinde Coğrafi İşaret Veri Tabanı: <https://ci.turkpatent.gov.tr/veri-tabani> adresinden alındı

Usta, S., & şengül, S. (2022). Türkiye'deki Coğrafi İşaretli Yiyecek-İçecek rnlerinin Analizi. *Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), s. 604–634.

Yaşar, B., & şeker, İ. (2025). Yerli Turistlerin Coğrafi rn Algısı: Balıkesir-Edremit rneği. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 9(1), s. 40-52.

Yrkoğlu, T., Dayısoylu, K., Anel, T., & zdemir, Y. (2025). Dünyada Zeytin ve Zeytinyağı retimi ve Türkiye'deki Zeytinlerin ve Zeytinyağlarının Coğrafi İşaret Tescili Açısından Değerlendirilmesi. *Bahçe*, 54(1), s. 17-24.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE’DE KIRSAL TOPLUMUN DÖNÜŞÜMÜNDE TARİHSEL PERSPEKTİF VE AVRUPA BİRLİĞİ KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARININ ETKİSİ

Anıl Müge SEYREKBASAN¹
Bülent GÜLÇUBUK²

GİRİŞ

Türkiye’de Cumhuriyet’in kuruluşundan bu yana yürütülen modernleşme ve kalkınma politikaları, toplumsal yapıyı dönüştürmüş; ancak bu dönüşümün tezahürleri kırsal alanlarda farklı, parçalı ve dönemsel olarak değişken biçimlerde gerçekleşmiştir. Diğer bir deyişle kırsal bölgelerde yürütülen politikaların farklı etkileri ve sonuçları gözlemlenmiştir.

Cumhuriyet sonrasında hükümet savaş öncesi üretim düzeylerine erişmenin yollarını aradı. Savaşın neden olduğu piyasa

¹ Dr., Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Eğitim Koordinatörü
ORCID: 0000-0002-2917-5280

² Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü,
ORCID: 0000-0003-4026-1814

güçlüklerinin yanı sıra bütün ekonomi ve özellikle tarım kesimi emek kıtlığıyla karşı karşıya gelmişti. Dolayısıyla, ülke üretimin beşeri unsuru olan emek gücünden yoksun olduğu gibi mevcut nüfus da ekonomik ve sanayi bilgi ve deneyimlerden uzaktı (Gürler, 2012). Bu durum hem bir dönüşümü hem de kırsalın asgari refaha erişimi kalkınma çalışmalarını gerekli kılmaktaydı. Şöyle ki;

- Nüfusun %80'i tarımdan geçinmeye çalışan,
- Okuma - yazma oranının sınırlı olması,
- Tarımda çalışacak genç nüfus azlığı,
- Verimliği düşük tarıma dayalı bir ekonomi,
- Toprakların büyük çoğunluğu işletilmediği ve sulanamadığı için tarımda üretimin düşük olması,
- Bitkisel üretim deseninin hububata dayalı olması,
- Tarım ürünü talebi, üretimi yönlendirecek nitelikte değil, pazarlama altyapısının eksikliği,
- Üretimin; öz tüketim ve gaz-bez-tuz üçlüsünün edinilmesine dönük olması ve pazara yönelik üretimin düşük olması,
- Sanayinin dünya gerisinde olması ve,
- Teknoloji ürünü sayılabilecek girdilerin hemen hemen hiç olmaması temel dinamiklerin kırsala ve tarıma yönelmesini zorunlu hale getirmiştir.

Avrupa Birliği (AB) ile bütünleşme sürecinin, ekonomik, siyasal ve kurumsal boyutlarda Türkiye'nin toplumsal dönüşümünde önemli rolü olmuştur. Bu süreç, özellikle 1999 Helsinki Zirvesi sonrasında hız kazanarak, kırsal kalkınma politikalarının yeniden tanımlanmasına ve toplumsal yapının Avrupa normlarına göre yeniden düzenlenmesine katkı sağlamıştır. AB süreci gerek deneyimlerin Türkiye'ye aktarılması gerekse fonlarla-desteklerle kırsal kalkınmaya kaynak ayrılması kırsalın kalkınmasına katkı sağlayıcı olmuştur.

Bu çalışma, kırsal kalkınma politikalarının toplumsal yapı üzerindeki etkilerini tarihsel süreç içinde inceleyerek şu sorunsala odaklanmaktadır; kırsal dönüşüm ve kırsal kalkınma, Türkiye'de toplumsal yapının modernleşmesini mi, yoksa yeni toplumsal

farklılıkların oluşumunu mu teşvik etmiştir? Bu sorunun sorulmasındaki temel neden; Türkiye’de toplumsal yapının dönüşümünün yalnızca siyasal ve ekonomik gelişmelerle değil, aynı zamanda kırsal kalkınma politikalarıyla da yakından ilişkili olmasıdır. Yani, dönüşüm kırsalı kalkındırmakta mıdır yoksa kırsalın kendi içinde ve kır-kent temelinde kalkınma adaletine olumsuz yönde mi etkide bulunmaktadır? Toplumsal yapıdaki değişimler ile kırsal alanlarda yürütülen politikaların ilişkisi kuşkusuz yadsınamaz. Türkiye ölçeğinde gerçekleşen toplumsal dönüşüm bütününe de kırsal alanda uygulanagelen politikaların ve sonuçlarının etkilerinin büyük olduğunu ifade etmek yanlış olmaz. Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze kadar uygulanan kalkınma stratejilerinin, kırsal alanlarda toplumsal sınıfların, kimliklerin ve yaşam biçimlerinin nasıl yeniden biçimlendiğini anlamak, toplumsal dönüşümün dinamiklerini kavramak açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, kırsal kalkınmanın öncelikle kırsalda ve sonra da Türkiye’deki modernleşme sürecine katkılarını ve sınırlılıklarını tarihsel perspektifte değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Sorunsalın ardından, bu çalışma; Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren Türkiye’de toplumsal yapının dönüşümünde kırsal kalkınma nasıl bir rol oynamıştır? Devletin modernleşme politikaları, kırsal toplumsal yapıyı hangi araçlarla dönüştürmüştür? 1950 sonrası göç, kentleşme ve neoliberal dönüşüm süreçleri, kırsal temelli toplumsal yapıyı nasıl yeniden şekillendirmiştir? AB’ye uyum süreci ve ulusal kırsal kalkınma politikaları toplumsal eşitsizlikleri azaltmada nasıl bir rol oynamıştır gibi araştırma sorularına cevap aramıştır.

Yöntem ve Kuramsal Çerçeve

Bu çalışma, sosyo-politik ve tarihsel bir betimleme ve analitik değerlendirme yaklaşımı ile ortaya konulmuştur. Analiz yöntemi kullanılarak hazırlanmıştır. Tarihsel analiz Cumhuriyet’in dört dönemine ayrılmış bir sosyo-politik çözümlemesi ile yapılmıştır: 1923–1950, 1950–1980, 1980–2000 ve 2000 sonrası dönem. Bu dönemler Türkiye’nin geçirdiği siyasal ve ekonomik

uygulamalar ve dönüşümler dikkate alınarak yapılmıştır. Çalışmada; TÜİK nüfus ve istihdam verileri, AB Komisyonu Türkiye İlerleme Raporları, Ulusal Kırsal Kalkınma Strateji belgeleri, Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) IPARD uygulama raporları ve akademik literatür (sosyoloji, kalkınma, kırsal kalkınma, modernleşme teorileri) incelemesi ana materyal olarak kullanılmıştır.

Çalışmada üç temel kuramsal yaklaşım esas alınmıştır;

- Modernleşme Teorisi: Toplumsal değişimin lineer değil, kesintiler ve karşıt dinamiklerle gerçekleştiğini varsayar.
- Bağımlılık / Kalkınma Teorileri: Tarım ve kırsal üretimde küresel piyasa etkilerini analiz eder.
- Yeni Kırsallık (New Rurality) Yaklaşımı: Kırsal alanların artık sadece tarımsal faaliyet değil, çok işlevli sosyal, kültürel ve ekonomik mekânlar olduğunu savunur.

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE (1923–1950) TOPLUMSAL YAPININ İNŞASI

Toplumsal yapı, bireylerden oluşan ve bireyler arasındaki karşılıklı ilişkiler yoluyla varlığını sürdüren ve gelişen bütüncül bir sistemdir (İçli, 2005:86). Cumhuriyet döneminde Osmanlı'dan kalan çok kültürlü ve dini cemaatlere dayalı yapı yerine, laik ve merkezîyetçi ulus-devlet anlayışı temel alınarak yeni bir toplumsal düzen kurulmuştur (Zürcher, 2010). Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet, toplumu yukarıdan aşağıya biçimlendirme stratejisi izlemiş; eğitimden aile yapısına, giyimden dil politikalarına kadar geniş bir yelpazede "modern" bir toplum yaratma çabası ön plana çıkmıştır (Göle, 1997). Bu değişimin sancılı olduğuna şüphe yoktur. Batılı devletlere öğrenci göndererek eğitim seviyesinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Kent nüfusunun az olduğu Cumhuriyetin ilk yıllarında toprak ile uğraşan köylünün üretimi de aynı zamanda desteklenmiştir.

Osmanlı toplum yapısı, büyük ölçüde dinî cemaatler (millet sistemi) etrafında örgütlenmişti. Bu yapı içinde bireyler, dinsel kimliklerine göre tanımlanır ve her cemaat kendi iç hukukuna sahip

çıkardı (Barkey, 2008). Cumhuriyet'in kurucuları, bu çoğulcu ve farklılık temelli sistem yerine, homojen ve Batılı bir ulus yaratmayı hedeflemiştir (Ahmad, 1993). Bunun sonucunda da harf ve şapka inkılabı gibi devrimler yapılmıştır.

Modern ulus-devletin inşası sürecinde Türkleştirme politikaları ön plana çıkmıştır. Latin alfabesine geçiş, Trakya Olayları ve Varlık Vergisi gibi uygulamalar, toplumsal dokunun etnik ve kültürel çeşitliliğini azaltmaya yönelik adımlar olarak değerlendirilmiştir (Çetinsaya, 2004). Bu dönemde Türk kimliği, hem etnik hem de kültürel bir üst kimlik olarak yeniden tanımlanmıştır. Diğer taraftan, Türkiye'nin bu dönemdeki toplumsal yapısında kırsal nüfusun ağırlığı dikkat çekicidir. 1935 sayımına göre nüfusun yaklaşık %75'i kırsal alanlarda yaşamaktadır (TÜİK, 1935). Devlet, köy toplumunu hem modernleşmenin hedefi hem de ulusal kimliğin taşıyıcısı olarak görmüştür. Köy Enstitüleri'nin kurulması, kırsal kalkınmayı sağlamak ve "aydın köylü" yaratmak amacıyla başlatılmış bir çalışmadır (Karakaya, 2004). Tüm bu gelişmeler, erken Cumhuriyet döneminde toplumsal yapının yeniden biçimlendirilmesinde kırsal alanın merkezi ve stratejik bir konuma yerleştirildiğini göstermektedir.

Cumhuriyet modernleşmesinde kadınların kamusal görünürlüğü artmış olsa da kırsal alanlarda ataerkil yapılar direnç göstermiştir (Kandiyoti, 1987). Her meslek dalı için erkek ve kadın uzmanların yetişmesi çabalarının sonuçlanması zaman almıştır. Bu nedenle, Cumhuriyet'in toplumsal dönüşüm hedefleri ile kırsal gerçeklik arasındaki uyumsuzluk, modernleşme sürecinin en belirgin gerilim alanlarından birini oluşturmuştur.

Erken Cumhuriyet döneminde kadınlar, modernleşme ideolojisinin merkezine yerleştirilmiştir. 1930'da belediye seçimlerine katılma ve 1934'te milletvekili seçilme hakkının tanınması, kadınların kamusal alana dahil edilmesi çabalarının bir parçasıdır (Arat, 1994). Ancak bu haklar, çoğu zaman sembolik düzeyde kalmış ve köy toplumundaki ataerkil yapılar üzerinde sınırlı etkide bulunmuştur. Öte yandan, toplumsal dönüşümün en belirgin

araçlarından biri eğitim olmuştur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler kapatılmış ve eğitim tek çatı altında toplanmıştır. Aynı zamanda Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu gibi kurumlarla milli kimlik inşası kurumsallaştırılmıştır (Kaplan, 2002). Bu kurumlar, geçmişin yeniden yazılması ve yeni bir tarihsel bilinç yaratılması açısından kritik rol oynamıştır.

Erken Cumhuriyet dönemi (1923–1950), Osmanlı'nın cemaat temelli yapısından kopuşu ve ulus-devlet projesi çerçevesinde homojen bir toplum yaratma çabasını yansıtmaktadır. Bu dönemde devlet, toplumu yukarıdan aşağıya biçimlendirme stratejileriyle eğitim, dil, kadın hakları ve kırsal kalkınma alanlarında kapsamlı reformlar gerçekleştirmiştir (Göle, 1997:41; Arat, 1994:61). Ancak bu reformların etkisi sınırlı kalmış, özellikle kırsal bölgelerde ataerkil yapılar korunmuştur (Karakaya, 2004:56). Dolayısıyla, modernleşme söylemi güçlü olsa da uygulamada toplumsal dönüşümün mekânsal ve kültürel farklılıklar nedeniyle eşitsiz bir şekilde ilerlediği görülmektedir.

1950–1980 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TOPLUMSAL YAPININ DÖNÜŞÜMÜ

1950 yılı, Türkiye toplumu açısından yalnızca siyasal iktidarın el değiştirdiği bir tarih değil, aynı zamanda sosyal yapının temel dinamiklerinin dönüşmeye başladığı bir kırılma noktasıdır. Demokrat Parti'nin iktidara gelişiyle birlikte devlet-toplum ilişkileri yeniden şekillenmiş; kırsal kalkınma politikaları, göç ve kentleşme süreçleriyle beraber yeni bir toplumsal sınıf yapısı oluşmaya başlamıştır (Keyder, 1987). Bu süreç, Türkiye'de toplumsal dönüşümün siyasal değişimlerle eşzamanlı ve karşılıklı etkileşim içinde ilerlediğini göstermektedir.

1946'da çok partili rejime geçilmesi ve 1950'de Demokrat Parti'nin seçimleri kazanmasıyla birlikte devlet ile toplum arasındaki ilişkide yeni bir dönem başlamıştır. DP'nin “milletin sesi” söylemi, halk kesimlerinin siyasal temsile dahil olmasını sağlamıştır (Zürcher, 2010). Bu dönemde siyaset, elitler arası bir mesele olmaktan çıkıp geniş kitlelerin katılım gösterdiği bir arena hâline

gelmiştir (Mardin, 1973). Bunun sonucunda da toplumun siyasi mobilizasyonu söz konusu olmuştur. Bu süreç, aynı zamanda kırsal kalkınma politikalarının kentleşme üzerindeki sınırlı etkisini göstermektedir (İçduygu ve Sirkeci, 1999). Bu gelişmeler, siyasal katılımın genişlemesine rağmen kırsal kalkınmanın yapısal sorunlarına kalıcı çözümler üretilmediğini ve toplumsal dönüşümün kent merkezli bir eksende ilerlediğini göstermektedir.

1950 sonrası dönemde en dikkat çekici dönüşümlerden biri kitlesel göç olgusudur. Kırsal bölgelerdeki nüfus artışı, makineleşen tarımın yarattığı işsizlik ve kentlerdeki sanayi yatırımları nedeniyle, büyük şehirler (özellikle İstanbul, Ankara ve İzmir) yoğun göç almaya başlamıştır. 1950 ile 1980 yılları arasında Türkiye’de şehirleşme hızlanmış ve kent nüfusu yaklaşık iki katına çıkarak %25’ten %45 seviyelerine ulaşmıştır (TÜİK, 1980). Bu göç hareketi sonucunda gecekondular ortaya çıkmış ve yeni bir kentsel alt sınıf şekillenmiştir (Erder, 1996). Gecekondularla birlikte kentler hem kültürel hem de sınıfsal anlamda biçim değiştirmiştir.

Bu yeni kentli yoksul sınıf, formel olmayan ekonomi içinde varlık göstermiş, aynı zamanda dayanışma ağlarına ve hemşerilik ilişkilerine dayalı bir kent kültürü üretmiştir (Tekeli ve İlkin, 1991). Bu süreç, aynı zamanda modernleşmenin mekânsal olarak parçalanmasına yol açmıştır.

1960 ihtilali sonrasında kabul edilen 1961 Anayasası, sendikal hakların genişletilmesiyle işçi sınıfının kurumsal örgütlenmesine olanak sağlamıştır. TÜRK-İŞ, DİSK’in kurulması ve grev hakkının tanınmasıyla birlikte işçi sınıfı, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda siyasal bir özne hâline gelmiştir (Boratav, 2003). 1970’lerde büyük şehirlerde emek yoğun sanayi üretimi ve kitlesel sendikal hareketlerle birlikte “proletarizasyon” süreci derinleşmiş, işçi sınıfının yükselişi gözlemlenmiştir.

Özellikle 1970’li yıllarda devletin ithal ikameci sanayileşme politikaları sayesinde memur, mühendis, teknokrat gibi beyaz yakalı bir orta sınıf ortaya çıkmıştır. Bu sınıf, hem kentli yaşam tarzının hem de tüketim kültürünün taşıyıcısı olmuştur (Keyder, 1987). Bu

dönemde televizyon, otomobil, buzdolabı gibi tüketim nesnelere, sınıfsal farklılıkların sembolü haline gelmiştir. Diğer taraftan, 1970'li yıllarda toplumsal yapı sadece ekonomik temelli sınıflaşma üzerinden değil, aynı zamanda ideolojik kutuplaşma üzerinden de parçalanmıştır. Sol ve sağ görüşlü gruplar arasındaki çatışmalar, öğrenci hareketleri ve sendikal mücadeleler, toplumda kamplaşmayı derinleştirmiştir. Alevilik, Kürt kimliği, İslamcılık gibi kimlik temelli oluşumlar da bu dönemde görünür hâle gelmiştir (White, 2002). Toplumsal çatışma ile birlikte kimlik siyasetinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.

1950–1980 dönemi, siyasal demokratikleşmenin ve ekonomik modernleşmenin toplumsal yapıya etkilerinin yoğun biçimde gözlendiği bir zaman dilimidir. Kentleşme ve göç süreçleriyle birlikte gecekondü kültürü ve dayanışma temelli yeni kentli alt sınıflar ortaya çıkmıştır (Erder, 1996:22; Tekeli & İlkin, 1991:39). Aynı dönemde işçi sınıfı sendikal haklarla güç kazanmış, orta sınıf ise tüketim alışkanlıkları ve yaşam tarzlarıyla farklılaşmıştır (Keyder, 1987:148; Boratav, 2003:103). Ancak aynı zamanda toplumsal kutuplaşma da derinleşmiş, kimlik temelli çatışmalar görünür hâle gelmiştir (White, 2002: 79). Bu gelişmeler, Türkiye’de modernleşme sürecinin ekonomik ve toplumsal ilerlemeler üretirken aynı zamanda yeni eşitsizlik biçimlerini ve gerilim alanlarını da doğurduğunu göstermektedir. Bu dönemde ayrıca Türkiye’nin Avrupa Topluluğu ile ilişkilerinin kurumsallaşmaya başlaması, ekonomik ve toplumsal reformların yönünü etkilemiştir. 1987’de yapılan tam üyelik başvurusu, sonraki yıllarda AB müktesebatına uyum yönünde çeşitli düzenlemelerin temelini atmıştır.

1980–2000 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE TOPLUMSAL YAPININ NEOLİBERAL DÖNÜŞÜMÜ

Toplumsal yapının temelini, toplum üyelerinin davranışlarını biçimlendiren toplumsal ilişkiler oluşturur (İçli, 2005). 1980’li yıllar, Türkiye toplumu açısından yalnızca ekonomik modelin değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin ve değer sistemlerinin de köklü

biçimde değiştiği bir dönemdir. 1980’de gerçekleşen askeri darbe, siyasal katılımı kısıtlarken aynı zamanda neoliberal dönüşümlerin uygulanmasına zemin hazırlamıştır; bu süreçte piyasa merkezli bir toplumsal yapı inşa edilmeye başlanmıştır (Öniş, 1991). 1980’lerin neoliberal reformlarıyla birlikte gelen göç ve kır-kent bağlarının çözülmesi, Yenal’ın tanımladığı yarı-proletaryalaşma süreçlerini tetiklemiş ve toplumsal yapıdaki sınıfsal parçalanmayı derinleştirmiştir (Yenal, 2011). Bu dönüşüm, sınıf yapısından gündelik hayata, kültürel kimliklerden devlet-toplum ilişkilerine kadar birçok alanı yeniden biçimlendirmiştir.

12.Eylül.1980 darbesi, toplumsal hareketlerin baskı altına alınmasını ve sendikaların etkisizleştirilmesini beraberinde getirmiştir. Bu süreçte devletin otoriterleştirici işlevi yeniden güç kazanırken, siyasal katılım sınırlandırılmış; toplum apolitikleştirilmeye çalışılmıştır (Ahmad, 1993). Aynı zamanda bu dönemde yükselen milliyetçilik ve dini muhafazakârlık, yeni bir "makbul vatandaş" anlayışını da beraberinde getirmiştir. Siyasal alanın yeniden inşa edildiği bir dönem olmuştur.

1980’li yıllarla birlikte uygulamaya konulan piyasa odaklı reformlar, devletin üretim ve istihdam alanlarındaki belirleyici rolünü önemli ölçüde geriletmiş; ekonomik faaliyetlerin yönü giderek özel sektör öncülüğünde şekillenmeye başlamıştır. Bu yeniden yapılanma süreci, sanayi temelli üretimden hizmet ağırlıklı bir ekonomik yapıya geçişi hızlandırırken, istihdam ilişkilerinin de daha esnek ve güvencesiz biçimler kazanmasına neden olmuştur. Bu bağlamda bir yandan girişimcilik temelli yeni orta sınıf kesimleri ortaya çıkarken, diğer yandan ücretli emek giderek daha kırılğan bir konuma itilmiştir. Sonuç olarak neoliberal yeniden yapılanma, toplumsal sınıf ilişkilerini yeniden tanımlamış ve ekonomik eşitsizliklerin derinleştiği bir toplumsal zemin üretmiştir.

Öte yandan AVM’lerin çoğalması, konut projelerinin yaygınlaşması ve bireysel kredi kullanımının artması, tüketim toplumunun kiteselleştiğini göstermektedir (Ayata, 1992). Kentsel dönüşüm projeleri ile gecekondu bölgeleri yıkılarak yerlerine lüks

konutlar yapılmış; bu da yoksul sınıfların merkezden çevreye itilmesine neden olmuştur (Erder, 1996). Kentli nüfusun artışı da hız kazanmış ve bu dönemde Yeni Kamu İşletmeciliği ve 21. yüzyılın başlarında yaşanan Yeni Kamu Hizmeti gibi teorik tartışmaların tümü çeşitli açılardan yerel yönetimleri güçlendirmiştir (Karakoyunlu ve Ekinci, 2023). Bu dönemde yaşanan ekonomik dönüşüm ve neoliberal politikalar, toplumsal yapıda hem yeni fırsatlar yaratan bir orta sınıf oluşumuna yol açmış hem de sosyal eşitsizlikleri ve yoksulluğu derinleştirerek toplumsal kutuplaşmayı artırmıştır.

1980'li yıllarda piyasa merkezli yaşam tarzı, sadece ekonomik değil kültürel düzlemde de belirleyici hâle gelmiştir. Televizyon, reklamcılık ve ithal mallar aracılığıyla Batılı yaşam tarzları yaygınlaşırken, kentli orta sınıf yeni tüketim normları ve statü göstergeleri üretmiştir (Ayata, 1992). Bu durum, kültürel homojenliğin parçalanmasına ve toplumsal farklılıkların yaşam tarzları üzerinden görünür olmasına neden olmuştur.

Alandaki birçok araştırmacıya göre bu dönem devletin resmi ideolojisinin dışında kalan kimlikler, 1980 sonrası dönemde daha görünür hâle gelmiştir. Kürt hareketi, Alevilik, İslami kimlik ve feminist hareket bu dönemde hem örgütsel hem de kültürel düzeyde yükselmiştir (White, 2002). Bu kimlik temelli hareketler, modernleşmeci ve ulus-devletçi anlayışa alternatif kolektif aidiyet biçimleri sunmuştur. Aynı zamanda bu süreç, toplumsal yapıda yeni bir çoğullaşmayı da beraberinde getirmiştir.

Güçlü bir olasılıkla, 1980 sonrası medyanın ticarileşmesi ve özel televizyonların yaygınlaşmasıyla birlikte, popüler kültür toplumun gündelik yaşamında belirleyici hâle gelmiştir. Arabesk müzik, televizyon dizileri ve yarışma programları aracılığıyla geniş kitleler hem eğlendirilmeye hem de disipline edilmeye çalışılmıştır (Özbek, 1991). Bu süreçte gündelik hayatın siyasallaşması yerine, metalaşması ön plana çıkmıştır.

Tarımsal üretimin klasik köylü topluluğu yapısını derinden dönüştürdüğü ve metalaşma ile birlikte köylü mülksüzleşmesini

yoğunlaştırdığı yönüyle Yenil ve Keyder'in analizlerinde de vurgulanmaktadır (Keyder ve Yenil, 2013). 1980 sonrası medyanın ticarileşmesi ve popüler kültürün yaygınlaşması, toplumsal yaşamın gündelik boyutlarını şekillendirirken, bireylerin siyasallaşmasından çok tüketim ve metalaşma üzerinden disipline edilmesini öne çıkarmıştır. Bu bağlamda metalaşma, gündelik hayatın sosyal ve kültürel deneyimlerinin ekonomik değer ve tüketim mantığı çerçevesinde biçimlenmesi anlamına gelmekte; popüler kültür ürünleri hem eğlence hem de bireylerin davranış ve zevklerini yönlendiren birer araç hâline gelmektedir.

1980'li yıllarla birlikte Türkiye'deki sosyo-ekonomik ve kültürel değişim sürecine paralel olarak kırsal topluluklarda da önemli demografik ve yapısal değişimler ortaya çıkmıştır. Kırsal topluluklardaki geleneksel geniş aile yapısının parçalanmasıyla, modern kentsel çekirdek aile yapısına dönüşüm başlamıştır. Bu süreçte, doğurganlık hızının da düşmesiyle, kırsal yerleşimlerde ortalama hane halkı büyüklüğü azalmıştır.

Avrupa Birliği süreci bu dönemde Türkiye'nin toplumsal yapısının yeniden biçimlenmesinde belirleyici bir etken olmuştur. 2000'li yıllarda Katılım Ortaklığı Belgeleri ve Ulusal Programlar çerçevesinde gerçekleştirilen reformlar, demokratikleşme, insan hakları ve yönetim alanlarında ilerlemeler sağlamıştır. Kırsal kalkınma politikaları da bu kapsamda, AB'nin Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPARD) programları aracılığıyla desteklenmiş; kırsal nüfusun gelir çeşitliliği, kadın istihdamı ve yerel kalkınma girişimlerinde önemli gelişmeler kaydedilmiştir.

1980–2000 dönemi ise neoliberal politikaların toplumsal yapıyı yeniden biçimlendirdiği, devletin ekonomik rolünün zayıfladığı, piyasa aktörlerinin ve girişimci sınıfların yükseldiği bir dönemdir (Öniş, 1991; Keyder, 1989). Bu süreçte hem sınıfsal hem de kültürel düzeyde parçalanma artmış, tüketim kültürü ve popüler medya gündelik hayatın yeni belirleyicileri hâline gelmiştir (Ayata, 1992:44; Özbek, 1991:9). Ayrıca kimlik siyaseti, ulus-devletçi homojenleştirme politikalarına alternatif olarak çoğulcu bir toplumsal yapı talebini beraberinde getirmiştir (White, 2002:113).

1980–2000 döneminde neoliberal politikaların ve piyasa odaklı reformların etkisiyle toplumsal yapı ekonomik ve kültürel açıdan yeniden şekillenirken, sınıfsal ve kimlik temelli farklılaşmalar derinleşmiş; tüketim kültürü ve popüler medya gündelik yaşamın belirleyicisi hâline gelmiş, bu durum toplumsal eşitsizlikleri görünür kılmış ve homojenleştirme çabalarına karşı çoğulcu yapının oluşumunu sınırlı ve parçalı bir şekilde desteklemiştir.

2000 SONRASI DÖNEM

-Türkiye’de Toplumsal Yapının Dönüşümü

2000 sonrası Türkiye’si, yalnızca ekonomik büyüme ve siyasi istikrar söylemleriyle değil, aynı zamanda toplumsal yapının yeniden tanımlandığı bir dönemi temsil etmektedir. 2002 yılı sonrası işbaşına gelen yeni siyasetle neoliberalizmin daha derinleşmiş, kimlik siyaseti daha fazla taban bulmuş ve yeni bir orta yükselmeye çalıştığı bir dönemi oluşturmuştur.

2000’li yıllardan itibaren devlet-toplum ilişkileri, hem ideolojik hem de kurumsal anlamda yeniden şekillenmiştir (White, 2002). Atatürk’e göre, devlet toplum kültürünün ürünüdür, “Her toplum kendi kültürünün gereği bir devlet yapısı oluşturur.” (Gülşen, 1991). Devlet güçlü olurken, meşruiyetini de halktan aldığı için toplumdan da ileri olmalıdır ki toplumu daha iyi seviyelere taşıyabilsin.

Bu süreçte geçmişte merkezin dışında bırakılan kesimler, yeni iktidar yapısı içinde görünür ve etkili hale gelmiştir. Ancak bu temsil biçimi çoğu zaman çoğulculuktan ziyade, hegemonik bir kültürel yeniden üretimi de beraberinde getirmiştir. Ayrıca bu dönemde AB uyum süreci kapsamında demokratikleşme ve insan hakları alanında çeşitli reform paketleri hayata geçirilmiştir (European Commission, 2005).

2000’li yıllarda ekonomik büyüme, özellikle Anadolu kentlerinde yeni bir girişimci sınıfın yükselmesine zemin hazırlamıştır. Anadolu Kaplanları olarak da bilinen girişimci sınıf

sermayenin bütün coğrafyaya değişen ölçeklerde yayılmasını da beraberinde getirmiştir.

2000 sonrası kentleşme süreçleri, toplumsal yapıyı hem sınıfsal hem de mekânsal olarak yeniden şekillendirmiştir. Sınıflar arası sınırların fiziksel olarak da görünür hale gelmesine neden olmuştur. Yani yüksek görünümlü binaların içinde farklı sınıflar oluşmuş ve lüks tüketimin yeni göstergelerinden de biri olmuştur.

Avrupa Birliği ile bütünleşme süreci de Türkiye'nin toplumsal yapısında kurumsal, kültürel ve ekonomik dönüşümleri hızlandırmıştır. Bu süreç, yalnızca modernleşme politikalarının yeniden tanımlanmasına değil, aynı zamanda kırsal kalkınma, toplumsal içerme ve demokratikleşme alanlarında da yeni standartların benimsenmesine katkı sunmuştur. Bu standartların ne kadar adil yayıldığı ayrı bir çalışmanın konusu olarak da ortada durmaktadır.

Bu konuda son olarak; bu dönem dijitalleşme, özellikle genç kuşakların siyasal katılımında yeni mecralar açarken, aynı zamanda toplumsal kutuplaşmayı da derinleştirmiştir (Castells, 2012). Bu dönemde internetin ve sosyal medyanın yaygınlaşması, yeni bir toplumsal kamusalık üretmiştir. Özellikle genç kuşaklar için toplumsal etkileşim, dijital platformlar üzerinden şekillenmekte; bu durum siyasal katılım, kimlik inşası ve gündelik yaşam deneyimlerinde belirleyici olmaktadır. Dijital kültür geleneksel sınıf ve kimlik kategorilerinin yeniden düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Bunun kırsala yansması kentlere göre yavaş olmakla birlikte, toplumsal ilişkiler sistemi kırsalda da yeni toplumsal çözümlere yansmıştır. Nitekim kırsal kalkınma perspektifinden bakıldığında, Türkiye'nin toplumsal dönüşüm sürecinde kırsal alanlar hem modernleşmenin hedefi hem de sınıfsal ve kültürel farklılıkların kaynağı olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında köylünün "ulusun temeli" olarak görülmesi, Köy Enstitüleri gibi projelerle kırsal kalkınmanın toplumsal yapı inşasında merkezi bir rol üstlendiğini göstermektedir (Karakaya, 2004). 1950 sonrası dönemde ise tarımda makineleşme ve göç olgusu, kırsal toplumun

çözülmesine ve kentleşme ile birlikte yeni alt sınıfların ortaya çıkmasına yol açmıştır (İçduygu & Sirkeci, 1999). 1980 sonrası neoliberal politikalar, kırsal üreticileri piyasa dinamikleriyle daha doğrudan karşı karşıya bırakmış; 2000’li yıllarda ise AB uyum süreci kırsal kalkınmayı yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal içerme ve toplumsal bütünleşme aracı olarak yeniden gündeme taşımıştır (European Commission, 2005). Bu nedenle kırsal kalkınma, Türkiye’de toplumsal yapının dönüşümünü anlamada temel değişkenlerden biri olarak değerlendirilmelidir.

2000 sonrası dönem hem ekonomik büyüme hem de toplumsal dönüşüm açısından keskin bir istekli veya isteksiz yeniden yapılanmayı temsil eder. Bu dönemde kırsal alanlar, AB uyum süreci, neoliberal politikalar, Büyükşehir Yasası ve dijitalleşme gibi süreçlerle yeniden tanımlanmıştır. Bu tanımlanmanın bitmesi de beklenmemektedir.

- Reformlar, Yasalar, Ekonomik Değişim

2000 sonrası dönemde Türkiye’de kırsal alanların idari statüsünde ve ekonomik yapısında önemli değişimler yaşanmıştır. Bu dönemin kırılma noktalarından biri olan 6360 sayılı Büyükşehir Yasası (2012) kırsal mekânın tanımını, nüfus istatistiklerini ve yerel yönetim yapısını doğrudan dönüştürmüştür. Bu yasa ile 30 büyükşehirdeki tüm köy ve belde belediyeleri kentsel mahalle statüsüne geçirilmiş; böylece kırsal nüfusun idari olarak tanımlanma biçimi köklü bir şekilde değişmiştir.

-Kırsal Nüfusun Sayısal Olarak “Kentleşmesi”

6360 sayılı düzenleme öncesinde Türkiye’de kırsal nüfus oranı yaklaşık %24–25 düzeyindeyken, düzenleme sonrasında bu oran istatistiksel olarak %6–7 seviyesine düşmüştür. Yani, bir yasayla kentleşme sürecine dünya tanıklık etmiştir. Bu durum, Türkiye’de kırsal nüfusun gerçek anlamda azalmasından çok, kırsal yerleşimlerin idari olarak kentsel kategoriye dâhil edilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu değişiklik, kırsal toplumun mekânsal kimliğini olduğu kadar, kırsal kalkınma politikalarının hedef kitlesini ve kapsamını da yeniden tanımlamıştır. Kırsal alanların

tanımlanmasında nüfusa dayalı kentsel bir mekânsal kavram daha fazla ön plana çıkmıştır.

-Tarım Ekonomisinin Yapısal Dönüşümü

Aynı dönemde ekonomik göstergeler de kırsal dönüşümün yönünü belirginleştirmektedir:

- Tarım istihdamı 2000 yılında toplam istihdamın %36'sı iken 2025 itibarıyla %15'e kadar gerilemiştir.
- Tarımın GSYH içindeki payı 1998'de %10 seviyesindeyken günümüzde %5 civarında seyretmektedir.
- Küçük aile işletmelerinin payı azalırken, büyük ölçekli ve sermaye yoğun işletmelerin yaygınlaştığı görülmektedir.

Bu veriler, kırsal alanlarda hem üretim ilişkilerinin hem de toplumsal yapının yeniden biçimlendiğini göstermektedir.

-Hizmetlere Erişim ve Yerel Yönetim Dinamikleri

6360 sayılı yasa ile birlikte kırsal alanlarda belediye hizmetlerinin kapsamı genişlemiş; yol, altyapı, su, atık yönetimi gibi hizmetlerin sunumu Büyükşehir Belediyelerinin sorumluluğuna geçmiştir. Bu durum kırsal yerleşimlerde:

- Altyapı hizmetlerinde görece iyileşme,
- Yerel karar alma süreçlerinde köy tüzel kişiliğinin zayıflaması,
- Mülkiyet, muhtar yetkileri, ortak malların ve alanların kullanımına ilişkin yeni hukuki sorunlar gibi karmaşık sonuçlar doğurmuştur.

-Kırsal Toplumsal Yapıda Somut Etkiler

İzlenen reformların toplumsal yansımaları birkaç başlık altında özetlenebilir:

- **Kırsal kimlik ve aidiyet:** Köy statüsünün kalkması, kırsal topluluklarda yerel kimlik algısında belirsizlik yaratmış; "mahalle" kavramı, geleneksel köy örgütlenmesini tam olarak karşılamamıştır.
- **Demografik yapı:** Genç nüfusun kırdan kalma motivasyonu zayıflamış; yaşlı nüfus oranı birçok kırsal bölgede artmıştır.

- **Ekonomik çeşitlenme:** Tarım dışı gelir kaynakları (kırsal turizm, e-ticaret, yerel ürünler) giderek önemli hâle gelmiştir.
- **Eşitsizlikler:** Reformlar bazı bölgelerde hizmet kalitesini artırırken, bazı bölgelerde kırsal-kentsel uçurumu daha görünür kılmıştır.
- **Mülkiyet kaosu:** Büyükşehir Yasası ile kentsel imarlar genişlemiş bu durum kentlere yakınlık durumuna göre tarım arazilerinin rantsal arsa konumuna geçirmiş ve tarım topraklarının başka amaçlarla kullanım sürecini hızlandırmıştır.

6360 sayılı yasa ve 2000 sonrası ekonomik reformlar, kırsal alanları yalnızca idari açıdan değil, sosyal ve ekonomik açıdan da yeniden tanımlamıştır. Rakamların da gösterdiği üzere bu dönem, Türkiye kırsalının “küçülen ama çeşitlenen” bir yapıya evrildiği; kırsal toplumun mekânsal, ekonomik ve yönetsel anlamda yeni bir konuma yerleştiği bir dönüşüm süreci olarak öne çıkmaktadır.

AVRUPA BİRLİĞİ KIRSAL KALKINMA POLİTİKALARI VE TÜRKİYE: SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME

Türkiye'nin 2000'li yıllarla birlikte hızlanan Avrupa Birliği'ne uyum süreci, yalnızca tarımsal üretim modellerini değil, kırsal toplumsal yapının kendisini dönüştüren çok katmanlı bir etki yaratmıştır. AB'nin Kırsal Kalkınma Politikası - özellikle Ortak Tarım Politikası'nın ikinci ayağı olan kırsal kalkınma yaklaşımı - Türkiye'de kırsal alanların ekonomik, kurumsal ve toplumsal işleyişinde yeni normların yerleşmesine aracılık etmiştir. Bu bağlamda AB politikalarının Türkiye'deki etkisi, programların uygulanmasından ziyade, kırsal kalkınma kavrayışının dönüşmesi ve yönetişimin tabansallaşması üzerinden okunmalıdır.

-Kırsal Kalkınmanın Kavramsal Dönüşümü

AB'nin kırsal kalkınma yaklaşımı, kırsal alanları yalnızca tarımsal üretimin gerçekleştiği ekonomik mekânlar olarak değil, çok boyutlu toplumsal yaşam alanları olarak ele alır. Türkiye'de kırsal kalkınmanın 2000'lere kadar büyük ölçüde tarımın modernizasyonu merkezli sektörel politika araçlarıyla yürütülmüş olması, AB uyum

süreciyle birlikte yerini daha bütüncül, sosyal içerme odaklı, çevresel sürdürülebilirliği dikkate alan bir perspektife bırakmıştır. Bu bağlamda kırsal kalkınma, yalnızca tarımsal tekniklerin ve üretim koşullarının iyileştirilmesi değil, kırsal toplumun kırsal yaşam temelinde yeniden örgütlenmesi anlamını taşımaya başlamıştır.

-Kurumsal Kapasitenin Gelişimi ve Yerel Düzeyde Yeni Aktörler

AB normları, Türkiye’de kırsal kalkınmanın kurumsal altyapısının güçlenmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu’nun (TKDK) kurulması, yerel düzeyde proje kültürünün gelişmesi ve uygulayıcı birimlerin profesyonelleşmesi kırsal alandaki kurumsal kapasitenin artmasına yol açtı. Bu dönüşüm, köy ve ilçe ölçeğinde bürokrasi ile kırsal toplum arasındaki etkileşim biçimlerini de değiştirmiş; projelere dayalı kalkınma modeli kırsal aktörleri daha katılımcı ve örgütlü bir yapıya yönlendirmiştir.

-IPARD ve LEADER Çerçevesinde Toplumsal Etkiler

IPARD destekleri, Türkiye kırsalında ekonomik çeşitliliği artırmakla kalmamış, aynı zamanda yeni sosyal ilişkiler, yeni girişimcilik modelleri ve yeni kimlik formları üretmiştir. Kadın ve genç girişimcilere yönelik pozitif ayrımcı destekler, kırsal toplumda geleneksel iş bölümlerini kısmen dönüştürmüş; küçük üreticilerin modern üretim süreçlerine dâhil edilmesi ise toplumsal tabakalaşma içinde yeni fırsat alanları oluşturmuştur. LEADER yaklaşımı ise yerel eylem grupları aracılığıyla katılımcı yönetim kültürünün kırsal alanlarda görünür hâle gelmesine imkân tanımış; böylece kırsal kalkınma ilk kez topluluk temelli bir süreç olarak deneyimlenmiştir.

-Kırsal Toplumsal Yapıya Makro Düzeyde Etkiler

AB kırsal kalkınma politikalarının etkisi yalnızca yerel projelerle sınırlı değildir; makro düzeyde kırsal toplumun ulusal kalkınma paradigması içindeki konumunu da değiştirmiştir. Tarım dışı

faaliyetlerin teşvik edilmesiyle kırsal alan “yalnızca tarım yapılan yer” olmaktan çıkmış; turizm, yerel ürün geliştirme, kırsal kadın girişimciliği ve e-ticaret gibi yeni sosyal ve ekonomik roller kazanmıştır. Bu dönüşüm, kırsal toplumun modernleşme sürecindeki yerini yeniden tanımlamış; kır-kent ilişkisini de çok daha geçirgen ve karşılıklı bağımlı bir yapıya dönüştürmüştür.

-Değerlendirme

Genel olarak AB kırsal kalkınma politikaları, Türkiye’de kırsal alanların dönüşümüne doğrudan fon aktarımının ötesinde bir kurumsal ve toplumsal çerçeve kazandırmıştır. Bu çerçeve, kırsal toplumun kendi iç dinamiklerini harekete geçiren, yerel katılımı güçlendiren ve kırsalı sosyolojik bir değişim alanı haline getiren bir dönüşüm üretmiştir. Dolayısıyla AB politikaları, Türkiye’de kırsal kalkınmanın “nasıl yapıldığını” değiştirmiş; kırsal toplumun yapısal dönüşümünde önemli bir katalizör işlevi görmüştür.

SONUÇ VE TEMEL ÇIKARIMLAR

Cumhuriyet’in kuruluşundan günümüze Türkiye’de toplumsal yapı, siyasi rejim değişikliklerinden ekonomik dönüşümlere, göç dalgalarından kimlik siyasetine kadar çok katmanlı süreçlerle şekillenmiştir. Bu çalışmada dört temel dönem üzerinden yapılan analiz, Türkiye’de toplumsal dönüşümün lineer bir ilerleyişten ziyade kırılmalar, süreklilikler ve yeniden yapılanmalarla yürüdüğünü ortaya koymaktadır.

Cumhuriyet’in kuruluşundan bugüne Türkiye’nin toplumsal yapısı, modernleşme, kalkınma ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle sürekli bir dönüşüm içinde olmuştur. Devletin toplumsal mühendislik yaklaşımından piyasa temelli yeniden yapılanmaya kadar uzanan bu süreç, her dönemde farklı sosyal sınıflar, kimlikler ve mekânsal eşitsizlikler üretmiştir. Kırsal kalkınma politikaları, hem toplumsal bütünleşme hem de sosyo-ekonomik dönüşümün temel araçlarından biri olarak öne çıkmıştır. Erken Cumhuriyet döneminde köylünün ulus inşasındaki merkezi konumu, 1950 sonrasında göç ve kentleşme süreçleriyle zayıflamış; 1980 sonrası

neoliberal dönüşümle birlikte kırsal alanların piyasa ilişkileriyle yeniden biçimlenmesi hız kazanmıştır. 2000’li yıllarda AB uyum süreci ve demokratikleşme reformları, kırsal kalkınmayı yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal içerme ve eşitlik ekseninde yeniden tanımlamıştır. Bu itibarla, Türkiye’de toplumsal dönüşüm süreci, devlet politikaları, ekonomik yapılar ve kültürel dinamiklerin karşılıklı etkileşimiyle şekillenmiş çok katmanlı bir yapıyı yansıtmaktadır.

Çalışma, kırsal kalkınmanın Türkiye’de toplumsal yapının modernleşmesini belirli ölçüde teşvik ettiğini, ancak bu sürecin yeni toplumsal farklılıkları da beraberinde getirdiğini göstermiştir. Devletin modernleşme politikaları kırsal toplumu dönüştürmede etkili olmuş, fakat bu dönüşüm çoğu zaman eşitsiz biçimde gerçekleşmiştir. 1950 sonrası göç ve kentleşme süreçleri kırsal toplumsal yapıyı çözerek yeni kentsel sınıflar yaratmış, 1980 sonrası neoliberal dönüşüm ise toplumsal farklılaşmayı derinleştirmiştir. AB uyum süreciyle birlikte kırsal kalkınma, ekonomik büyümeden öte toplumsal içerme ve eşitlik politikalarının bir aracı hâline gelmiştir. Dolayısıyla, Türkiye’de toplumsal yapının dönüşümü doğrusal değil; kırsal, sınıfsal ve kültürel dinamiklerin etkileşimiyle şekillenen çok katmanlı bir süreçtir.

Kırsal alanlarda halen yaşanan ekonomik ve toplumsal dönüşüm, bölgeler itibarıyla farklı düzeylerde ve koşullarda gerçekleşmektedir. Bölgelerin sosyo-ekonomik yapıları ve dinamikleri de, dönüşüm niteliği üzerinde etkili olmaktadır. Kentsel nüfus hacmi geniş olan bölgelerin kırsal alanlarında pazar üretimi artmaktadır. Kentsel alanlara yakın olan kırsal yerleşimlerde kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda hızlı yapısal değişimler söz konusudur. Kentsel nüfusun içerisinde, kırsal alanlardan alınan yoğun göç nedeniyle kır kökenli nüfusun payı artmıştır.

Türkiye’nin toplumsal dönüşümü, modernleşme, kalkınma ve küreselleşme süreçlerinin iç içe geçtiği çok katmanlı bir dinamikle şekillenmektedir. Bu çalışma, Türkiye’de modernleşme sürecinin doğrusal bir hat izlemekten ziyade parçalı, çok yönlü ve

çoğu zaman gerilimli bir karakter taşıdığını ortaya koymaktadır. Kentsel ve kırsal alanlarda modernleşmenin farklı hız ve biçimlerde ilerlemesi, toplumsal dönüşümün mekânsal olarak eşitsiz bir görünüm kazanmasına neden olmuştur.

Kırsal kalkınma, Türkiye’de toplumsal yapıyı dönüştüren temel araçlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Bununla birlikte, kırsal kalkınma politikalarının etkileri tarihsel dönemlere göre çeşitlenmiştir. Erken Cumhuriyet döneminde kırsal kesim, ulus inşasının temel bileşeni olarak ele alınırken; 1950 sonrasında kırdan kente göçün hızlanmasıyla birlikte kent yoksulluğu yeni bir toplumsal mesele olarak ortaya çıkmıştır. 1980 sonrası dönemde piyasa ilişkilerinin derinleşmesi kırsal alandaki sosyoekonomik eşitsizlikleri artırmış, 2000’li yıllarda Avrupa Birliği destekleri ise kırsal alanda sosyal içerme, örgütlenme ve ekonomik çeşitlenme açısından yeni imkânlar yaratmıştır.

Avrupa Birliği’nin kırsal kalkınma politikaları, özellikle IPARD ve LEADER yaklaşımları aracılığıyla Türkiye’de kurumsal kapasitenin güçlenmesine önemli katkılar sağlamıştır. Bu programlar, yerel düzeyde katılımcı mekanizmaların gelişmesine, kadın girişimciliğinin desteklenmesine ve kırsal yaşam kalitesinin iyileştirilmesine yönelik daha önce görülmemiş düzeyde uygulama deneyimleri sunmuştur. Bununla birlikte, kırsal-kent arasındaki yapısal eşitsizlikler devam etmektedir. Dijital uçurum, bölgesel gelişmişlik farkları ve genç nüfusun kırdan kopuşu gibi olgular, modernleşme sürecinin yeni sosyal ayrımlar yarattığını göstermektedir. Yani, Türkiye kırsalının geleceği çok işlevli kırsallık yaklaşımı çerçevesinde şekillenmektedir. Tarımsal üretimin yanında turizm, e-ticaret, yerel markalaşma ve kooperatifçilik gibi alanların öne çıkması, kırsal toplumun ekonomik ve sosyal aktörlerinin çeşitlenmesine de katkı sağlayacaktır. Bu çok boyutlu dönüşüm, kırsal alanların yalnızca üretim mekânı değil, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik yönden sürdürülebilir yaşam alanları olarak yeniden tanımlanmasını mümkün kılmaktadır. Bu durum tarımın ve kırsal yaşamın sürdürülebilirliği için mutlak bir koşul olarak da ortaya çıkmaktadır.

Ortaya çıkan değişim sürecinde kırsalın ihtiyaçları da değişmektedir. Sadece üretim, kendine yeterlilik, girdi kullanımı, istihdam ve geçim gibi konu alanları kırsalın ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmaktadır. Bunlar kır nüfusunu yerinde tutmada yetersiz kalmaktadır. Özellikle genç nüfus açısından ihtiyaçlar farklılık göstermektedir. Teknoloji yoğun, iletişim ağlarının güçlendiği, dış dünya ile sürekli iletişimde bulunabilen, pazar ve pazarlama yapılarını izleyebilen bir ihtiyaç yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu durum kırsal kalkınmada artık bütüncül hizmet sunumu yaklaşımını ön plana koymaktadır. Bu değişimden hareketle kırsal kesime hizmet götürmekle sorumlu olan ve/veya öncelikleri arasında olan kamu kurum ve kuruluşları ile özel sektörün, sivil toplum kuruluşlarının kırsal kalkınma yaklaşımlarında değişikliklere gitmesi, kırsalı sadece ekonomik anlamda değil teknolojik, bilişim, kültürel alanlarda da kalkındırabilecek yapılanmalara gitmesi gereklilik arz etmektedir. Diğer yandan büyümeye dayalı çevreyi ve doğal kaynakları sadece maddesel ve parasal bir kapitalist üretim, işleme aracı olarak gören yaklaşım da dünyaya zarar vermektedir. Çevreyi gözetken, doğal kaynakları birer meta değil canlıların ve yaşamın devamında ana unsur olarak gören yaklaşımlar daha fazla kabul görür hale gelmiştir. Bu nedenle her ülke kırsal kalkınmayı ve kırsalı doğa-insan-gelecek temelinde bütünlüştirecek kalkınma paradigmasına dönüştürmelidir (Gülçubuk, 2018).

Küresel ölçekte gıda güvencesi sorunu, toplumsal yapının sürdürülebilirliği açısından temel bir mesele haline gelmiştir. İklim değişikliği, salgın hastalıklar, bölgesel çatışmalar ve tedarik zincirinde yaşanan kırılmalar, yalnızca gıda fiyatlarını yükseltmekle kalmamakta; aynı zamanda gıda arz güvenliğini küresel ölçekte kırılgan hâle getirmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri sağlıklı ve yeterli gıdaya erişimde güçlük yaşamakta, önemli bir kısmı ise kronik açlık riskiyle karşı karşıya bulunmaktadır. Bu tablo, ekonomik büyümenin tek başına toplumsal refahı garanti etmediğini; tarım politikalarının sosyal adalet, gıda güvenliği ve sürdürülebilir kalkınma ilkeleriyle birlikte ele alınması gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla, kırsal kalkınma politikalarının yalnızca

ekonomik verimlilik hedefiyle değil, aynı zamanda toplumsal dayanıklılık ve eşitlik temelli bir çerçevede yeniden düşünülmesi gerekmektedir.

Sonsözler olarak Türkiye’de toplumsal yapının dönüşümü, yalnızca devlet politikalarıyla değil; aynı zamanda halkın bu politikaları nasıl içselleştirdiği, dönüştürdüğü ve yeniden ürettiğiyle de doğrudan ilişkilidir. Modernleşme, her zaman eşitlikçi veya homojenleştirici bir süreç olmamış; aksine çoğu zaman yeni eşitsizlik biçimlerini de beraberinde getirmiştir. Bunun getirdiği paradigma artık kırsalın geleceğine ve kalkınmanın sürdürülebilirliğine cevap vermede yetersiz kalmaktadır. Avrupa Birliği de bundan hareketle yeni paradigmalara geçişi hep gündemde tutmaktadır. Türkiye de kendi dinamiklerine dayalı bir paradigma tartışmasını geniş zeminlerde yapmak durumundadır. Ekonomik, sosyal, çevresel, örgütsel, yönetsel ve mekânsal yeniden yapılanma ve tanımlanma süreci çeşitli alanlarda olduğu gibi kırsal kesimde de değişimin özünü oluşturmaktadır. Uzun yıllar kırsal alan politikalarının önemli bir bileşeni olarak kabul edilen tarım sektöründe yaşanan sorunlar kırsal alandaki nüfus kaybını önleyememiş, çözümleri hızlandırmıştır. Bu kaybın, çözümlerin bir an önce durdurulması gerekiyor, kırsal yaşamı daha fazla cezbedici hale getirmek önemlidir (Gülçubuk, 2014).

Kalkınma dünyanın gündeminde sürekli olarak kendine yer bulmaktadır. Ekonomik ve toplumsal adaletin sağlanamadığı sürece de bu devam edecektir. Her alanda olduğu gibi kırsal kalkınmada da yaklaşımlar değişiyor. Yeni yaklaşım şu biçimde özetlenebilir; toplumsal, kültürel, ekonomik kalkınmayı hedefleyen, yoksulluğu azaltan, doğaya saygılı, doğal kaynakları akılcı ve sürdürülebilir kullanan, paydaşlarla iyi yönetişimi kabul eden, değişimi her alanda kabullenen ve bunun gereklerini yerine getiren, kurumsal değişim-dönüşümü kalkınma için bir fırsat gören, temel hizmetleri ihtiyaçlara göre yenilikçi anlayışla sunabilen, refahı tabana yayan bir kalkınmadır.

KAYNAKÇA

Ahmad, F. (1993). *The Making of Modern Turkey*. Routledge.

Arat, Y. (1994). Turkish Women and the Republican Reconstruction of Tradition. *Reconstructing Gender in the Middle East*, 57–78.

Ayata, S. (1992). Patronage, Party, and the State: The Politicization of Islam in Turkey. *Middle East Journal*, 46(1), 40–56.

Barkey, K. (2008). *Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective*. Cambridge University Press.

Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi, 1908–2002*. İmge Kitabevi.

Buğra, A. (1998). Class, Culture, and State: An Analysis of Interest Representation by Two Turkish Business Associations. *International Journal of Middle East Studies*, 30(4), 521–539.

Castells, M. (2012). *Networks of Outrage and Hope: Social Movements in the Internet Age*. Polity Press.

Çetinsaya, G. (2004). *Türk Milliyetçiliği ve Osmanlı İletişim Yayınları*.

Erder, S. (1996). *İstanbul'a Bir Kent Kondu: Ümraniye. İletişim Yayınları*.

European Commission. (2005). *Turkey 2005 Progress Report*. Brussels: European Union.

Göle, N. (1997). *Modern Mahrem: Medeniyet ve Örtünme. Metis Yayınları*.

Gülçubuk, B. ve Arkadaşları, 2010, Kırsal Kalkınma Yaklaşımları Ve Politika Değişimleri. Türkiye Ziraat Mühendisliği VII. Teknik Kongresi, 11-15.Ocak.2010. Ankara.

Gülçubuk, B, 2014, “Kırsal Kalkınma Yaklaşımlarında Değişim Arayışları ve Türkiye’nin Uyum Kabiliyeti”. 11. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 3-5.Eylül.2014, Samsun.

Gülçubuk, B., 2018, “Kırsal Kalkınma Politika ve Uygulamalarında Öncelik Arayışları ve Türkiye Açısından Değerlendirme”. Sürdürülebilir Yaşam Penceresinden Yerel Ve Kırsal Kalkınma Kitabı. Özyeğin Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s.45-62

Gülşen, T. (1991). Atatürk Düşüncesinde Sosyal Yapı Unsurları. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi. Cilt: 7 Sayı: 20, s.309 – 322.

Gürler, A., Z., 2012, Analitik Tarım Ekonomisi, Nobel Kitap, Ankara, s. 365, 371, 372, 374

İçduygu, A., & Sirkeci, İ. (1999). Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Göç Hareketleri. Tarih Vakfı Yayınları.

Kaplan, M. (2002). Türkiye’de Milli Eğitim İdeolojisi. İletişim Yayınları.

Karakaya, Y. (2004). Köy Enstitüleri: Bir Aydınlanma Serüveni. Toplum ve Bilim, 100, 54–72.

Karakoyunlu, İ., & Ekin, E. (2023). Yerel Yönetimlerde Etkin Mali Etkinlik. In M. A. Özer (Ed.), *Yerel yönetimlerde yeni yönelimler* 317-352. Ekin Yayınevi.

Kandiyoti, D. (1987). Emancipated but Unliberated? Reflections on the Turkish Case. Feminist Studies, 13(2), 317–338.

Keyder, Ç. (1987). State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development. Verso.

Keyder, Ç. (1989). Türkiye’de Devlet ve Sınıflar. İletişim Yayınları.

Keyder, Ç., & Yenal, Z. (2013). Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük. İletişim Yayınları.

Mardin, Ş. (1973). Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics? *Daedalus*, 102(1), 169–190.

Öniş, Z. (1991). Political Economy of Turkey in the 1980s: Anatomy of Unorthodox Liberalism. *The Developing Economies*, 29(4), 311–338.

Özbek, M. (1991). Popüler Kültür ve Arabesk: Modernleşmenin Sancıları. *Toplum ve Bilim*, 52, 6–24.

Tekeli, İ., & İlkin, S. (1991). Gecekondu: Modernleşmenin Kentteki Sancıları. TÜBİTAK Yayınları.

TÜİK. (1980). 1980 Genel Nüfus Sayımı.

TÜİK. (1935). 1935 Genel Nüfus Sayımı.

Yenal, Z. (2011). Agrarian transformation, labour supplies, and proletarianization process in Turkey: A historical overview. *Journal für Entwicklungspolitik*, 27(1), 44-71.

White, P. J. (2002). *Islamist Mobilization in Turkey: A Study in Vernacular Politics*. University of Washington Press.

Yardımcı, B. 2024. Kırsal İnovasyon Ve Türkiye Üzerine Değerlendirme. Ankara Üniversitesi SBE, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Zürcher, E. J. (2010). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi (İ. Küçükılıç, Trans.). İletişim Yayınları.

